

Rwanda mellom forsoning og rettferdighet

Grunnfagsoppgave

Studiet: Menneskerettigheter, flerkulturell forståelse og konflikthåndtering

Mai 2002

Innhold:

Sammendrag²

Forord

Sammendrag

Det internasjonale samfunn gjorde ikke nok for å forhindre folkemordet i Rwanda i 1994, men ønsket gjennom opprettelsen av Den internasjonale domstolen for Rwanda (Arusha-domstolen) å straffeforfølge hovedarkitektene bak tragedien og derigjennom bidra til gjenopprettelse av fred og forsoning. Parallelt arbeider myndighetene i Rwanda med å gjennomføre et langt mer omfattende rettoppgjør der det ordinære rettsystemet suppleres med ”folkedomstoler”, kalt Gacaca, som har forsoning som en viktig prioritet.

Hva var bakgrunnen for det internasjonale og det nasjonale rettsoppgjøret i Rwanda og i hvilken grad bidrar disse to parallelle rettsoppgjørene til å oppnå målsettingene som er satt? For å belyse denne problemstillingen har vi foretatt dybdeintervjuer og observasjoner i Rwanda og ved Arusha-domstolen i Tanzania, i tillegg til å bruke sekundærkilder.

På grunnlag av dette har vi kommet frem til at rettsoppgjøret er sentralt for å stabilisere Rwanda, ikke minst i forhold til forsoningsprosessen. Både det internasjonale og det nasjonale rettsoppgjøret har sine mangler, men de vil etter vår mening kunne bidra mer

positivt enn ødeleggende i forhold til målsettingene som er satt.

Forord

Vi er tre studenter fra Drammen med forskjellig bakgrunn, men vår felles interesse for menneskerettigheter og Rwanda brakte oss sammen til samarbeidet om denne oppgaven.

Sylo Taraku (28) jobber til daglig i Helsingforskomiteen og er opprinnelig fra Kosovo i det tidligere Jugoslavia. Han har sett sitt hjemland bli rammet av grusomheter som likner på det Rwanda har opplevd. Hvordan rwanderne løser sine postfolkemordutfordringer og hvordan søsterdomstolen til Jugoslavia-domstolen opererer i Arusha, har vært en av drivkreftene.

Arild M. Jonassen (50) er journalist med 30 års erfaring først fra NTB og deretter i Aftenposten. Kriminalsaker har vært hovedarbeidsområdet. Interessen for Rwanda ble vekket av sterke beretninger fra en journalist-kollega som dekket folkemordet, mens det pågikk for fullt i 1994. Studiets fokus på rettsoppgjør gjorde det naturlig å velge Rwanda til grunnfagsoppgaven.

Vibeke Jonassen (24) er fulltidsstudent og datter av Arild. Hun har studert drama, kulturforståelse og statsvitenskap i tillegg til menneskerettighetsstudiet ved Høgskolen i Buskerud. Hun har generell interesse for menneskerettigheter og Afrika. I likhet med de øvrige, har medstudenten Tone Ellefsruds tidligere oppdrag i Rwanda hatt betydning for emnevalget.

Vi har lagt mye mer energi og arbeid i denne grunnfagsoppgaven enn det som kanskje er normalt, men det har gitt oss mye glede og ny kunnskap. Vi vil benytte anledningen

til å takke alle som har hjulpet oss på veien.

En stor takk går til Tone Ellefsrud for logistikk og samarbeid i datainnsamlingen og til Gunnar Hjorth for tolking fransk-norsk i Rwanda. Vi takker spesielt Perace og hennes venner for å ha skaffet oss mange viktige kontakter i Rwanda. En takk går også til Gunnar M. Karlsen i Helsingforskomiteen, Paul Nantulya i ACCORD, velvillige og innsiktsfulle representanter for Kirkens Nødhjelp, Norsk Folkehjelp i Rwanda og mange andre vi ikke har plass til å nevne her. Til slutt vil vi takke vår veileder Lars Petter Soltvedt for solid veiledning og for å ha loyet oss gjennom et svært interessant studium.

1: Innledning

[til toppen](#)

1.1. Innledning

Rettsoppgjør etter massive menneskerettighetsbrudd blir ansett som et viktig virkemiddel for gjenopprettelse av fred og forsoning. I 1990-årene har vi vært vitne til en sterk internasjonal bevegelse for bekjempelse av straffrihet. Ad hoc-domstolene for det tidligere Jugoslavia og Rwanda i 1990-årene samt opprettelsen av Den internasjonale straffedomstolen i 2002 er milepæler for styrkingen av menneskerettighetsvernet internasjonalt.

Selv om internasjonale rettsoppgjør er et relativt nytt fenomen har nasjonale rettsoppgjør etter en fortid med omfattende overgrep, funnet sted gjennom hele historien.

Retteferdighet har ikke alltid vært hovedmålsettingen. Statene har tradisjonelt valgt ulike måter å håndtere en traumatisk fortid på. Strategiene kan være; rettsoppgjør, sannhetskommisjoner, kompensasjon, amnesti, eller rett og slett å unnlate å gjøre noe. Med opprettelsen av Den internasjonale straffedomstolen, vil kanskje strategivalgene

begrenses for mange stater, ettersom Straffedomstolen vil legge press på stater for å gjennomføre genuine rettsoppgjør.

Med rundt én million drepte i løpet av tre måneder (april-juli) i 1994 var folkemordet i Rwanda et av århundrets mest omfattende folkemord. Det internasjonale samfunn gjorde ikke nok for å forhindre folkemordet, men ønsket gjennom opprettelsen av Den internasjonale domstolen for Rwanda (Arusha-domstolen) å straffeforfølge hovedarkitektene bak tragedien og derigjennom bidra til gjenopprettelse av fred og forsoning. Domstolen kan også bidra til utviklingen av internasjonal rettspraksis for straffeforfølgning av enkeltindivider for brudd på den internasjonale humanitærretten.

Parallelt arbeider myndighetene i Rwanda med å gjennomføre et langt mer omfattende rettoppgjør. Mer enn hundretusen mistenkte sitter i overfylte fengsler i Rwanda og venter på å få sin dom. For å møte denne store utfordringen vil myndighetene ta i bruk ”folkedomstoler”, kalt Gacaca. Prosessen står også som en del av landets strategi for gjenoppbyggingen av nasjonal enhet og forsoning.

1.2. Problemstillingen

Hva var bakgrunnen for opprettelsen av Arusha-domstolen og strategivalget for det nasjonale rettsoppgjøret? Hvordan fungerer det internasjonale og det nasjonale rettsoppgjøret og i hvilken grad bidrar de parallelle rettsoppgjørene til å oppnå målsettingene som er satt?

1.3. Oversikt

Etter å ha valgt tema og problemstilling bestemte vi oss tidlig for å reise til Rwanda og Tanzania for å samle inn data. Vi benyttet oss en kvalitativ metode for best å belyse vår problemstilling. I tillegg til allerede eksisterende teori og empiriske undersøkelser om

temaet, ville vi ta i bruk dybdeintervju og observasjon.

For å belyse denne problemstillingen vil vi først foreta et kort tilbakeblikk på Rwandas historie med hovedtrekkene i de begivenhetene som førte frem til folkemordet i 1994. Folkemordet belyses ved kort å få frem de ulike aktørers rolle. Teoridelen starter med å se generelt på utviklingen av den internasjonale humanitærretten og på håndhevelsen i form av straffeforfølging ved internasjonale domstoler. Deretter vil vi gå inn på erfaringer knyttet til nasjonale oppgjør i ulike land, og vi vil vurdere de ulike strategivalgene, motivene og konsekvensene for disse. Dette gjør vi for å få et teoretisk bakteppe for lettere å kunne forstå rettsoppgjøret og forsoningsprosessen i Rwanda.

Før vi presenterer våre funn, vil vi kort beskrive metoden vi har benyttet og de begrensninger vi sto overfor. Så rettes fokus på Rwandas oppgjør med folkemordet. Først beskriver og vurderer vi det nasjonale rettsoppgjøret, utvidelsen av dette fra sommeren 2002 med folke-domstoler – Gacaca. Vi søker deretter å finne ut hvilke mulige konsekvenser og hvilket potensial disse har, først og fremst for forsoningsprosessen.

Derfra går vi over til det internasjonale rettsoppgjøret om folkemordet ved Arusha-domstolen. Vi startet kapittelet med et kort tilbakeblikk på verdenssamfunnets rolle før og under folkemordet. Så ser vi på prosessen for etablering av domstolen og dens mandat før vi vurderer dens arbeid, resultater og betydning både fra et rwandisk og et internasjonalt perspektiv. Til slutt vil vi i konklusjonen oppsummere teorien og våre funn i gjennomgangen av vår problemstilling.

Oppgaven er delt inn i seks kapitler pluss tillegg. Kapittel én er innledning med bakgrunnsinformasjon om Rwanda. Teoridelen står i kapittel to, metode kommer i kapittel tre. Deretter, i henholdsvis kapittel fire og fem, tar vi for oss rettsoppgjøret, først det nasjonale og deretter Arusha-domstolen. De to sistnevnte ser vi som de sentrale kapitlene. I siste kapittel – seks - er hovedkonklusjonen for denne oppgaven.

1.4. Rwanda; et historisk tilbakeblikk

For bedre å kunne forstå bakgrunnen for dagens oppgjør i Rwanda, både nasjonalt og internasjonalt, må vi se litt nærmere på landet og dets fjerne og nære historie.

Rwanda er et av de tettest befolkede og fattigste landene i Afrika. Rundt åtte millioner mennesker bor i et område på 26, 338 km² som tilsvarer Hedmark fylkes størrelse. Rwanda var relativt ukjent før landet i 1994 opplevde et av det 20. århundrets mest omfattende og effektive folkemord. I løpet av tre måneder (april-juli) ble rundt én million mennesker drept^[i] og titusenvis av kvinner ble voldtatt. Folkemordet ble organisert for å utslette tutsiene og regjeringsmotstandere blant hutuer. Sentrale og lokale ledere, kirkeledere, intellektuelle og medier ledet an i folkemordet, mens hæren sammen med paramilitære og sivile hutuer deltok i den brutale gjennomføringen. De fleste ble drept med macheter og klubber i sine hjem, på gater, i kirker og på arbeidsplasser. Mange ble drept av sine naboer. For å finne grunnlaget for det som skjedde i 1994 må man gå tilbake i historien.

1.4.1. Hvem er rwanderne?

"Banyarwanda" som betyr "folket av Rwanda", består tradisjonelt av tre "folkegrupper": Bahutu, Batutsi, Batwa, i vesten forenklet til hutu, tutsi og twai^[ii]. Tradisjonelt tilhører alle 18 forskjellige klaner^[iii] på tvers av å være hutu, tutsi eller twa. Banyarwandere har i århundrer levd sammen, men til tross for felles språk og felles religiøse tradisjoner eksisterer det små kulturelle forskjeller som gjenspeiler historiske snarere enn etniske eller genetiske skillelinjer.

I Rwanda er det vanlig å si at tutsiene var nomadiske kvegholdere fra Nildeltaet som rundt det 15. århundret rykket sørvestover med kveget sitt. Forklaringene varierer. En vanlig versjon er at tutsiklaner slo seg ned mellom Victoriasjøen i øst og Kivusjøen i vest. De hadde militære, økonomiske og kulturelle evner. Hutuene vandret fra

tusenårsskiftet fra vest mot sør på det afrikanske kontinentet. Hutuene etablerte en agrikulturbase. Twaene er urfolket i Rwanda som tradisjonelt har drevet med jakt og sanking. I nyere tid har de utgjort rundt én prosent av befolkningen. En stund var det en viss mobilitet mellom gruppene. Enhver rwander som eide mer enn et visst antall kyr, ble kalt tutsi. En fattig tutsi kunne falle tilbake til posisjonen som småbonde og bli kalt hutu. På grunn av blandede ekteskap er det ikke alltid like lett å se forskjellen mellom en hutu og tutsi. I Rwanda ble blandingen ofte kalt for ”hutsi” og det er flere tilfeller der hutuer ble drept under folkemordet fordi de så ut som tutsi eller er at tutsier overlevde fordi de så ut som hutu (Peace, 2002).

1.4.2. Kolonitid og splittelse

Det sosiale skillet mellom hutu-majoriteten og tutsi-minoriteten ble forsterket under den belgiske kolonitiden mellom 1918 og 1962. Kolonimakten innførte begrepet om to raser og etniske folkegrupper. Alle personer ble registrert etter "etnisk" tilhørighetiv[iv]. Belgierne styrte landet gjennom tutsiene som representerte den sosiale eliten. Men etter at tutsiene krevde uavhengighet på slutten av 50-årene, snudde belgierne og støttet hutuopprørere mot tutsiene.

Hutuopprøret i 1959 førte til at titusenvis av tutsier ble drept og hundretusener flyktet, de fleste til nabolandet Uganda. Noen kaller dette for "huturevolusjonen", mens andre mener at det var da folkemordet mot tutsiene startet. Mellom 1959 og 1994 ble tutsiene i perioder systematisk diskriminert, og det fant sted flere massakrer og fordrivelse av tutsienev[v]. Rwanda oppnådde uavhengighet i 1962, og den første regjering ble ledet av Grégoire Kayibanda. Han mistet makten da general Juvénal Habyarimana utropte seg selv til president etter et militærkupp i 1973.

Habyarimana styrte landet i 21 år, dvs inntil sin død i 1994. Han konsentrerte seg om å bygge opp et jernhardt diktatur, basert på ettpartisystem. Partiet (National Revolutionary Movement for Development – MRND) ble ledet av ham selv. Alle landets innbyggere måtte være medlemmer fra fødselen av. Etter internasjonalt press åpnet Habyarimana for flerpartisystem i 1990, noe som førte til at flere opposisjonelle

partier ble opprettet.

1.4.3. Borgerkrigen

Samme år innledet *Rwandan Patriotic Front*, RPF^{vi}[vi] angrep mot regimet i Rwanda og borgerkrigen ble et faktum. Organisasjonen hadde i stadig sterkere grad krevd tutsi-flyktningers rett til å vende tilbake til Rwanda. Den ugandiske opprørslederen Yoweri Museveni fikk trent opp mange unge kamplystne rwandiske flyktninger som hjalp ham med å ta makten i Kampala i 1986. På denne måten utviklet RPF en kampklar hær som trolig var sterkere enn hæren til regimet i Kigali. RPFs raske fremrykking i 1990 ble stoppet grunnet Frankrikes intervensjon og støtte til Habyarimana-regimet (Des Forges: 1999).

Etter flere mislykkede forsøk på våpenhvile ble borgerkrigen forsøkt stanset gjennom Arusha-avtalen av 4. august 1993 mellom Rwandas regjering og RPF. Ifølge avtalen skulle en overgangsregjering bestående av presidentens parti, opposisjonspartier og RPF etableres innen 37 dager og eksistere inntil frie valg ble avholdt i slutten av 1995. Deler av RPF skulle innlemmes i Rwandas regulære hær^{vii}[vii]. Tutsi-flyktingene skulle få vende tilbake. Avtalen forutså tilstedeværelsen av en nøytral internasjonal styrke på 2 500 mann som skulle påse implementeringen av avtalen. Men avtalen ble aldri implementert, trolig fordi ekstreme krefter i regimet i Kigali ikke likte ideen om maktfordeling. Isteden for implementeringen av Arusha-avtalen, arbeidet regimet for fullt med forberedelsene til ”den endelige løsningen”^{viii}[viii] på konflikten med tutsiene.

1.5. Folkemordet i 1994

[til toppen](#)

Den 6. april 1994 ble flyet med president Juvénal Habyarimana skutt ned av "ukjente gjerningsmenn". Nedskytningen ble brukt som et påskudd for å starte nedslaktningen av tutsier og moderate hutuer. Massedrapene pågikk i tre måneder, inntil RPF fikk kontroll over hele landet og slo fienden på flukt. Rundt én million mennesker ble drept og titusenvis av kvinner ble voldtatt under folkemordet. De fleste ble slaktet ned med macheter og klubber i sine hjem, på gater, i kirker og på arbeidsplasser. Det ble operert med dødslistes. Mange ble drept av sine naboer. Folkemordet var planlagt og organisert av regjeringspartiet, hæren (The Rwandan Armed Forces -FAR) og militsgruppen Interhamweix[i] sammen med borgermestere, sektorledere og celleledere med det formål å utslette tutsiene og regjeringssmotstandere blant hutuer. Men folkemordregimet fikk god hjelp fra mange kirkeledere, intellektuelle og medier, samtidig som et passivt verdenssamfunn ikke gjorde nok for å stanse galskapen. Nå skal vi gi en kort beskrivelse av medienes og kirkens rolle som var blant de mest sentrale aktører bak folkemordet. Verdenssamfunnets rolle belyses i kapittel fem.

1.5.1. Medienes rolle

Mediene er tildelt et betydelig ansvar i forbindelse med folkemordet. En av de sentrale, beryktede aktørene var radioen RTLM (Radio Télévision Libre des Mille Collines). Radioen makte alle "sanne rwandere" til å myrde landets tutsier. Radioen som ble opprettet i 1993 av medlemmer av akazu-klanenx[ii], kalte tutsier for «inyensi», kakerlakker, som skulle drepes, og spilte hutu-nasjonalistisk popmusikk. "Sørg for at kakerlakkene ikke slipper gjennom", "gravene er bare halvfulle, hvem skal hjelpe oss å fylle dem?", spurte radiokanalen sine lyttere våren 1994xi[iii]. Medias rolle i folkemordet får nå rettslige etterspill både i Rwanda og ved Arusha-domstolen. Saken mot en av RTLMS grunnleggere, den forrige statssekretæren Jean Bosco Barayagwiza, radioens assisterende direktør Ferdinand Nahimana og Hassan Ngeze, sjefredaktør for den propagandistiske hat-avisen *Kangura* startet i Arusha 11. april 2002. En av de mest kjente stemmene fra RTLM var Valerie Bemeriki. Hun er i dag fengslet i Kigali og tilbakeviser anklagene for delaktighet i folkemord: "Vi måtte bruke radioen for å beskytte vårt folk" (Bemeriki, 2002).

1.5.2. Kirkens rolle

Heller ikke kirkesamfunnet i Rwanda går fri for ansvar i forbindelse med folkemordet – særlig gjelder dette den dominerende katolske kirken^{xii}[iv]. Det finnes eksempler der prester i enkelte kirker prøvde å beskytte sivile tutsier, men kirken har i sin helhet sviktet tutsiene og har i mange tilfeller deltatt aktivt i folkemordet (Raen , 2002) . Hvordan var det mulig? Pastor Eustache Amani Karangua mener at prestene som deltok i folkemordet ikke var ”ekte” kristne:

Svært mange aksepterte kristendommen for å oppnå fordeler, ikke fordi de var omvendt. Man måtte være katolikk for å få utdanning eller en betydelig jobb. Kristen tro åpnet dører. I et fattig land er det lett å manipulere mennesker slik kirken vil. På denne måten ble man altså katolikk – a living of lies (Karangua, 2002).

Flere prester har blitt arrestert og siktet for delaktighet i folkemordet. To nonner (Gertrude Mukangango og Kisito Mukabutera) er blitt dømt for folkemord av en belgisk domstol 8. juni 2001^{xiii}[v]. En mistenkt prest fikk beskyttelse av Vatikanet^{xiv}[vi], men etter stort press om utlevering, overga han seg senere ”frivillig” til Arusha-domstolen.

1.5.3. Hvorfor folkemordet?

Det finnes ikke enkle og entydige forklaringer på dette komplekse spørsmålet. Mange faktorer har gjort folkemordet mulig og dette er verdt en studie i seg selv. Vi vet nå ganske mye om hva som faktisk skjedde, takket være blant annet menneskerettighetsrapporter fra organisasjonene Africa Rights, ”Rwanda: Death and Despair”^{xv}[vii] og Human Rights Watchs ”Leave None to tell the Story” (1999), med mange empiriske fakta. Også Arusha-domstolen har i sine domsavgjørelser bidratt med mange faktaopplysninger. Det finnes imidlertid færre teorimakronivåanalyser, om hvorfor folkemordet skjedde. Peter Uvin, eksplorerer i sin artikkel *Reading the Rwandan Genocide*, tre populære paradigmer, som forsøker å forklare folkemordet: 1) Elitenes manipulering, 2) mangel på økologiske ressurser, 3) gjerningsmennenes sosio-psykologiske trekk. Disse tre paradigmene fokuserer henholdsvis (1) på politiske ledere

og politiske trender på makronivå, (2) på økologiske og demografiske trender (utviklingsmønstre) på makronivå, og (3) på sosio-kulturelle trekk ved det rwandiske samfunnet på makronivå.

1. Elitenes manipulering

Den vanligste forklaringen i Rwanda er den rwandiske elitens ønske om å beholde makten. Oppkomsten av politisk opposisjon, RPF-invasjonen i 1990 og den påfølgende borgerkrigen, og internasjonalt press for deling av makten og demokratisering er blant faktorene som truet den rwandiske elitens makt og privilegier. Denne eliten, - som bestod av mektige menn i kretsen rundt president Habyarimana (den såkalte akazu-klanen), såvel som andre støttespillere i statsforvaltningen og hæren, - brukte alle tilgjengelige midler, også rasisme og vold, for å avverge trusler mot dens overlevelse og privilegier.

2. Mangel på økologiske ressurser

Rwandas mangel på økologiske ressurser, - landet har den høyeste folketettheten i Afrika blant land som er fullstendige jordbruksland (altså uten byer og urbane strøk), koblet med en av Afrikas raskest voksende befolkninger, - utgjorde den grunnleggende årsaken til folkemordet. Dette paradigmet er mest populær blant leger og sosialantropologer.

3. Gjerningsmennenes sosio-psykologiske trekk

En annen gruppe forklaringer henviser til de sosio-psykologiske og kulturelle krefter. Det argumentet man oftest hører er at den tradisjonelle rwandiske mentalitetens 'troskyldige', 'adlydende' eller 'tilpasningsdyktige' natur, førte til at rwandere lett fulgte ordre ovenfra, også ordre om å myrde sine naboer (Ulvin, 2001).

En kjent rwandisk sosialantropolog Philibert Kagabo, støtter det første og det tredje paradigmet som overlapper hverandre. Han oppfatter imidlertid folkemordet som politisk -ikke etnisk fundert, fordi rwandere er ett folk (Kagabo, 2002).

Fra dette tilbakeblikket på Rwandas fjerne og nære historie med en kortfattet vurdering av hvordan folkemordet kunne skje, fortsetter vi nå med en teoretisk avklaring av

hvordan humanitærretten ble til, hvordan internasjonale oppgjør gjennomføres, og hvilke strategier som er valgt for ulike nasjonale oppgjør.

2. Teoretiske avklaringer

2.1. Den internasjonale humanitærrett

There can be no recovery without peace and there can be no peace without justice, just as there can be no justice whilst the rights of man and the primacy of these rights are not respected. (Kofi Annan).

Parallelt med menneskerettighetsvernet, som skal sikre individenes grunnleggende rettigheter overfor stater, har prinsippet om individenes straffeansvar for visse internasjonale forbrytelser vokst seg stadig sterkere. Krigsforbrytelser, forbrytelser mot menneskeheten og folkemord, er i dag etablert som internasjonale forbrytelser under universell jurisdiksjon og det er individuelt straffeansvar for slike forbrytelser. Nürnberg- og Tokyo-domstolene etter annen verdenskrig, og ad hoc-domstolene for det tidligere Jugoslavia og for Rwanda på 1990-tallet, er til nå de viktigste internasjonale straffedomstoler. Vedtakelsen 17. juli 1998 av Roma-vedtektene for Den internasjonale straffedomstolen (ICC), som blir opprettet i juli 2002, representerer et historisk gjennombrudd for folkeretten^{xvi}[i] og internasjonal strafferettsplei^{xvii}[ii]. Vi skal i dette kapitlet se nærmere på den historiske utviklingen av internasjonal humanitærrett

og håndhevelsen av denne.

Alle mennesker er født frie og like og har de samme rettigheter, mente den britiske filosofen John Locke (1632 – 1704). Kjernen i Lockes teori er at lovene skal regulere samfunnet, ikke de personene som til enhver tid styrer. Lovene gjelder nemlig også for herskerne (Bergem/Karlsen/Slydal, 1999). Disse argumentene ble senere brukt i flere staters grunnlover. Frem til første verdenskrig var respekt for og beskyttelse av menneskeverdet så godt som utelukkende et nasjonalt anliggende. På det internasjonale planet var beskyttelse av menneskeverdet i hovedsak en oppgave for frivillige organisasjoner. Med slike frivillige organisasjoner som pådrivere ble imidlertid de første internasjonale konvensjonene med siktemål å beskytte menneskeverdet vedtatt allerede på 1800-tallet.

2.1.1. Genève- og Haag-konvensjonene

Røde Kors var pådriver for utviklingen av Genève-konvensjonene. Krig og rett hadde inntil den første konvensjonen ble undertegnet i 1864, vært så godt som uforenelige, men Røde Kors grunnleggere mente at elementære rettigheter burde gjelde også under krig. Den første Genève-konvensjonen handlet om ”Forbedring av såredes og sykes kår i de væpnede styrker i felten” og kom etter slaget ved Solferino i krigen mellom Sardinia og Frankrike på den ene siden og Østerrike på den andre. Konvensjonen inneholdt 10 artikler. Fra denne spede begynnelsen i 1864 har det vokst frem et omfattende lovverk om humanitet i krig.

Etter sjøkrigen mellom Japan og Russland ble i 1907 den andre konvensjonen (om Forbedring av såredes, sykes og skipbrudnes kår i de væpnede styrker til sjøs) vedtatt. Samme år ble også Haag-konvensjonene vedtattxviii[iii]. I 1929 kom konvensjonen om behandling av krigsfanger og i 1949 fulgte konvensjonen om beskyttelse av sivile i krigstid. Samme år ble de tre tidligere konvensjonene revidert, og derfor snakker vi i dag om ”Genève-konvensjonene av 1949”. To tilleggsprotokoller om beskyttelse av ofre i internasjonale og ikke-internasjonale væpnede konflikter ble vedtatt i 1977. I den forbindelse ble uttrykket **den internasjonale humanitærrett** (»international humanitarian law») lansert som dekket IV Haag-konvensjon fra 1907, Genève-

konvensjonene med tilleggsprotokollene, samt Folkemordkonvensjonen av 1948.

2.1.2. FN-pakten og menneskerettighetene

Begrepet menneskerettigheter var en nyskaping i forbindelse med den andre verdenskrig. FN-paktens bestemmelser om menneskerettigheter og grunnleggende friheter ble i 1948 fulgt opp med FNs Verdenserklæring om menneskerettighetene. I denne ble menneskerettighetene universelle og gitt et mer konkret innhold i form av forpliktelser for statene. Menneskerettighetene har siden blitt videreutviklet i flere andre internasjonale (globale og regionale) konvensjoner, protokoller og erklæringer.

2.1.3. Konvensjonen mot folkemord

Folkemordkonvensjonen ble vedtatt 9. desember 1948, samme år som Verdenserklæringen om menneskerettighetene^[iv]. Begrepet folkemord (genocide) ble ”født” av den polske juristen Lemkin i 1933, og beskriver den mest omfattende og alvorlige av forbrytelsene mot menneskeheten. Folkemordskonvensjonens artikkel 6 forutsetter at den som anklages for folkemord skal dømmes av nasjonale domstoler, der handlingen er begått eller av en internasjonal straffedomstol. Dette gjenspeiler målsettingen for opprettelsen av en internasjonal straffedomstol.

2.1.4. ”Alvorlige brudd”

Også Genève-konvensjonene av 1949 innebar en klar nyorientering i retning av straffeansvar for individer i tillegg til det tradisjonelle statsansvar for brudd på humanitærrettslige forpliktelser. De fire konvensjonene definerer således en særlig kategori «alvorlige brudd» (grave breaches) og forplikter statene til å straffeforfølge overgriperer^[v].

2.2. Forbrytelser og straff

Crimes against international law are committed by men, not by abstract entities, and only by punishing individuals who commit such crimes can the provisions of international law be enforced. (Domsavgjørelse fra Nürnberg-domstolen , 30. September 1946).

Den første rettsaken for krigsforbrytelser skal ha skjedd så tidlig som i 1474. Sveits og Østerrike gikk sammen for å straffeforfølge forbrytelser begått under okkupasjonen av byen Breisach, et rettsoppgjør på seierherrenes premisser (Edoardo, 1999). Spørsmålet om straffeforfølgning av enkeltindivider for internasjonale forbrytelser ble formelt satt på dagsorden etter den første verdenskrig. Bakgrunnen var titalls millioner drepte sivile og soldater samt enorme krigsskader. Fredskonferansen i Versailles i 1919 konkluderte med at "all persons belonging to enemy countries, however high their position... who have been guilty of offences against the laws and costumes of war or the laws of humanity are liable to criminal prosecution" (Karlsen, 2002). Forsøk på internasjonal straffeforfølgning etter den første verdens krig strandet, både for tyske og tyrkiske gjerningsmenn. Kun et fåtall tyskere ble straffedømt av en tysk domstol i Leipzig (Bergsmo, 1998). Fredsavtalen i Versailles slo fast at keiser Wilhelm II skulle holdes straffeansvarlig for angrepskrig, men likevel skjedde det ikke (Fife, 2002).

2.2.1. Nürnberg- og Tokyo-domstolene

Først etter den annen verdenskrig ble det opprettet internasjonale straffedomstoler for å stille individer til ansvar for brudd på folkeretten. Disse ble etablert i Nürnberg og Tokyo for å straffeforfølge ledende tyske og japanske krigsforbrytere. Allerede i 1942 advarte de allierte eksilregjeringer om at brudd på internasjonal lov vil bli straffet. Nürnberg- og Tokyo-domstolen ble etablert gjennom London-avtalen av 8. august 1945 mellom de fire allierte stormaktene Frankrike, Sovjetunionen, Storbritannia og USA. Denne avtalen ble senere tiltrådt av 19 andre stater, herunder Norge (St.prp. nr. 24

(1999-2000)). Vedtektene for de to domstolene er i det alt vesentlige analoge. I Nürnberg-domstolensxxi[vi] vedtekter artikkel 6 fremgår det viktige prinsippet om at enkeltindivider kan gjøres straffeansvarlige for brudd på folkeretten: "Individer har internasjonale plikter som har forrang fremfor de nasjonale lydighetsforpliktelser pålagt av den enkelte stat". Charteret redegjør videre for tre hovedkategorier internasjonale forbrytelser som kan pådømmes: Forbrytelser mot freden (angrepskrig); forbrytelser mot menneskeheten og alvorlige krigsforbrytelserxxii[vii].

Rettsoppgjøret etter den andre verdenskrig ved Nürnberg- og Tokyo-domstolene var omdiskutert som "seierherrens justis", men uavhengig av denne diskusjonen ble Nürnberg- prinsippene og rettspraksis godtatt uten dissens av FNs generalforsamling i 1946 som uttrykk for alminnelig folkerett, og som bindende internasjonal sedvanerett. Erfaringene fra den annen verdenskrig, presedensene som ble skapt av Nürnberg- og Tokyo-domstolene, og den alminnelige oppslutningen om Nürnberg-prinsippene, førte til at spørsmålet om en fast internasjonal straffedomstol formelt ble satt på FNs dagsorden. Men disse planene ble stoppet på grunn av den kalde krigen.

2.2.2. Haag- og Arusha-domstolene

Da massakrene og folkemord fant sted i det tidligere Jugoslavia og Rwanda i begynnelsen av 1990-årene ønsket det internasjonale samfunn å opprette domstoler som den i Nürnberg for å straffeforfølge overgripere. Den internasjonale domstolen for det tidligere Jugoslaviaxxiii[viii] ble opprettet etter vedtak av Sikkerhetsrådet 25. mai 1993 (resolusjon 827) i medhold av FN-paktens kapittel VII, under henvisning til at det forelå en trussel mot internasjonal fred og sikkerhet i området. FNs sikkerhetsråd etablerte 8. november 1994 en tilsvarende domstol for forbrytelser begått i Rwanda (og av Rwandas borgere i nabolandene) i 1994 (resolusjon 955). Vi vil redegjøre nærmere for dette senere i oppgaven.

Etableringen av de to ad hoc-domstolene for det tidligere Jugoslavia og Rwanda representerte nyskapninger i internasjonal rett. Dette var første gang FN opprettet slike domstoler for krigsforbrytere. "This is a truly international institution" sa Haag-domstolens president Antonio Cassese. "It is an expression of the entire world

community, not the long arm of four powerful victors”xxiv[ix]. Arbeidet til Haag- og Arusha-domstolen har bidratt til utviklingen av en rettspraksis for internasjonal straffeforfølging av overgripere. En viktig karakteristikk som har fulgt etableringen av disse to ad hoc-domstolene er fremveksten av en sterk bevegelse mot straffrihet internasjonalt. Domstolene er opprettet med den etablerte tro at genuine rettsoppgjør etter massive overgrep kan bidra til fredsbygging og forsoningsprosesser. Et av de mange svake punktene ved ad hoc-domstolene er at de ikke har mandat til å gi kompensasjon eller erstatning til ofre.

2.2.3. Den internasjonale straffedomstolen

Den permanente internasjonale straffedomstolens statutter åpner derimot for kompensasjon, restitusjon og rehabilitering av ofre (artikkel 75)xxv[x]. Til forskjell fra Jugoslavia- og Rwanda-domstolene er Den internasjonale straffedomstolen (International Criminal Court – ICC) en permanent institusjon etablert på grunnlag av en vanlig mellomstatlig traktat. Domstolens statutter fra 1998 (Roma-vedtektene) bygger på komplementaritetsprinsippet, dvs at straffedomstolen ikke vil overprøve eller sette til side nasjonale domstoler. Prinsippet sier at Den internasjonale domstolen bare skal starte etterforskning når det nasjonale rettsapparatet er ute av stand til eller er uvillig til det (Karlsen, 1998).

Fordelen med den permanente domstolen er at den vil kunne starte etterforskning mye raskere enn ad hoc-domstoler, som må opprettes for hver enkelt situasjon. Svakheten er at den bare har jurisdiksjon i situasjoner hvor forbryterne er statsborgere i en statspart eller hvor forbrytelsene har funnet sted på territoriet til en statspart. Unntaket er når Sikkerhetsrådet henviser en sak til aktoratet i domstolen. Da vil domstolen ha samme myndighet som ad hoc-domstolene (Lee, 1999). I likhet med ad hoc-domstolene har også den permanente domstolen jurisdiksjon over trioene: krigsforbrytelser, folkemord og forbrytelser mot menneskehetenxxvi[xi]. Vi skal nå gi en kort beskrivelse av hva disse forbrytelsene innebærer.

2.2.5. Krigsforbrytelser

Utrykket ”Krigsforbrytelser” brukes til daglig som samlebegrep for alle alvorlige

krenkelser av internasjonal humanitærrett. Formelt sett er det bare noen krenkelser som er ”forbrytelser”, ifølge folkeretten. Disse er handlinger som er begått i en internasjonal eller intern væpnet konflikt og som representerer alvorlige brudd på Genève-konvensjonene av 1949, tilleggprotokollene av 1977 og noen andre regler fra krigens lover og sedvaner. Hovedprinsippet er at sivile og sårede soldater skal beskyttes, og at bare militære mål kan angripes.

2.2.6. Folkemord (genocide)

Folkemord er definert i FN-konvensjonen mot folkemord av 1948. Det omfatter visse handlinger som er begått i den hensikt å tilintetgjøre helt eller delvis en nasjonal, etnisk, rasemessig eller religiøs gruppe. Det kan være å drepe medlemmer av gruppen, å forårsake alvorlig legemlig eller psykisk skade på medlemmer av gruppen, bevisst å la gruppen utsettes for levevilkår som tar sikte på å bevirke gruppens fysiske ødeleggelse helt eller delvis, å påtvinge tiltak som tar sikte på å forhindre fødsler innenfor gruppen eller med makt å overføre barn fra gruppen til en annen gruppe.

2.2.7. Forbrytelser mot menneskeheten

Forbrytelser mot menneskeheten omfatter visse alvorlige forbrytelser begått i freds- eller krigstid, som del av et omfattende eller systematisk angrep mot en sivilbefolkning. Det kan være mord, utryddelse, slaveri, deportasjon, fengsling i strid med internasjonal lov, tortur, voldtekt, forfølgelse på politisk, rasemessig, etnisk, kulturell, kjønnsmessig eller religiøst grunnlag, tvungen forsvinning, apartheid og andre umenneskelige handlinger.

Ifølge Asbjørn Eide (1998) har det siden 1945 foregått to revolusjoner innen folkeretten; den første var at menneskerettighetene ble brakt inn i folkeretten, den andre – som kom langt senere og mer gradvis, at det er etablert internasjonale organer som ikke bare kontrollerer etterlevelsen, men som i siste instans endog kan komme til å dømme dem som gjør seg skyldig i krenkelser.

Opprettelsen av ad hoc-domstolene i 1990-årene og den endelige opprettelsen av Den internasjonale straffedomstolen i 2002 er viktig milepæl for menneskerettighets- og humanitærrettsvern. Straffedomstolen vil, hvis den får nødvendig støtte, kunne bidra til bekjempelse av straffrihet – både ved å presse nasjonale myndigheter til å gjennomføre

genuine rettsoppgjør, og ved selv å gjøre det i situasjoner hvor dette ikke er mulig. Men som Morten Bergsmo (2002) sier, vil domstolen ikke virke etter sin hensikt hvis ikke statene, og særlig stormaktene, gir praktisk, moralsk, juridisk og økonomisk støtte.

I den foregående delen av oppgaven har vi sett hvordan den internasjonale humanitærretten har utviklet seg gjennom årene i form av normbygging og håndhevelse. Mens de internasjonale rettsoppgjørene, har tatt utgangspunkt i humanitærretten, avhenger ofte strategivalgene ved nasjonale oppgjør av politisk maktbalanse. Dette skal vi se nærmere på i det følgende.

2.3. Nasjonale oppgjør etter alvorlige overgrep

Always look to the future as it holds more than the past. Always look to the past as it will improve the future. (Jonathan Zimmerman, historiker)

Her skal vi se på de ulike strategiene et samfunn benytter seg av for å håndtere omfattende overgrep fra fortiden. Behovet for å ha et oppgjør med omfattende menneskerettighetsbrudd har historisk sett vist seg spesielt å komme i såkalte overgangsregimer. For det nye regimet vil det være et mål å få legitimitet og beholde makten. I et langsiktig perspektiv vil dette innebære en styrking av demokratiet og dets mekanismer. Dermed avgjør håndteringen av grove menneskerettighetsbrudd, der disse er en del av landets unge fortid, mye av demokratiets overlevelsessevne. Myndighetene velger tradisjonelt mellom fem ulike strategimuligheter; rettsoppgjør, sannhets- og undersøkelseskommisjoner, kompensasjon, amnesti eller å unnlate å gjøre noe. Disse kan benyttes separat, men oftest brukes de i ulike kombinasjoner. Det vanligste er at amnesti knyttes opp mot sannhetskommisjoner og kompensasjon som en del av rettsoppgjør.

Forsoning kan være et viktig ledd i slike prosesser som en del av et større mål om varig fred og stabilitet. Sammen med styrkingen av demokratiske og rettslige institusjoner, vil forsoning kunne være med på å danne grunnlag for en ny fremtid (Andreassen/Skaar, 1998). Vi vil først se litt på hva forsoningsbegrepet innebærer, og deretter gå inn på de ulike strategiene, virkningene av disse og hva som ligger bak strategivalgene.

2.3.1. Om forsoning

Forsoning var i utgangspunktet et religiøst uttrykk, en prosess der mennesker erkjente sin skyld og hvor guddommen på sin side tilga. Etter hvert ble forsoning brukt også i politisk sammenheng. Begrepet endret da noe av sitt innhold og mistet den dype betydningen. Vi kan i dag snakke om grader av forsoning. Det trenger ikke nødvendigvis bety at gamle fiender skal bli bestevenner (Kjørven, 2002). I første omgang kan det kanskje innebære at man klarer å leve side om side uten å drepe hverandre. Skillet mellom offer og overgriper i Bibelen var klart og entydig. I dag har vi konflikter som er langt mer sammensatte og kompliserte. Ofte er skyldspørsmålet uklart, hvor skal skille mellom offer og overgriper gå, hvem skal forsones med hvem osv?

Spørsmålet om skyld og tilgivelse kan fortsatt stå sentralt i en forsoningsprosess. Tilgivelse kan og bør være et element i prosessen, men trenger ikke nødvendigvis å være det. Et menneske som føler seg sveket, kan eksempelvis akseptere livssituasjonen slik den er, uten nødvendigvis å tilgi de handlingene som er begått. Dette er nok, ifølge Andreassen/Skaar (1998), en mer realistisk forståelse av forsoning i mange konflikter i dag. Skyldforhold kan også fortsatt være en del av en forsoningsprosess. Enver Djuliman (2002) fra Den norske Helsingforskomité, mener det er viktig å fordele skyld som et utgangspunkt for videre forsoning. Som vi senere skal se litt nærmere på, kan skyld håndteres på ulike måter.

Vi snakker gjerne om forsoning på tre plan; det samfunnsmessige plan, det sosiale plan og det individuelle plan. Disse er gjensidig avhengige av hverandre for å oppnå forsoning (Djuliman, 2001). Det hjelper for eksempel ikke om individet vil, dersom ikke regimet viser samme interesse. Fortiden må håndteres og helbredende prosesser

må foregå på alle de tre planene. Det er også svært viktig at forsoningsprosessen omhandler de samme menneskene og de samme nivåene i samfunnet som var del i konflikten. Et hovedmål for forsoning er at tidligere fiender klarer å forme en felles fremtid hvor det er rom for at alle kan bygge opp sitt menneskeverd og få oppfylt sine grunnleggende menneskelige rettigheter (Sommerfeldt, 2002). Det er viktig å få frem at forsoning ikke vil si det samme som å glemme. Det er en lang prosess, en livsform som handler mest om det å akseptere situasjonen slik den er og å konsentrere seg om fremtiden fremfor fortiden. Forsoning dreier seg derfor kanskje mer om å akseptere enn om å tilgi. Forsoning er et kompleks begrep, det finnes ingen fasitsvar. Vi vil senere i oppgaven igjen komme inn på og diskutere flere aspekter ved forsoning.

2.3.2. Rettsoppgjør

Rettsoppgjør skal søke å oppfylle behov om rettferdighet ved å dømme de skyldige og gi ofrene oppreisning. Rettsoppgjøret skal også forhåpentligvis ha en avskrekkende effekt. En slik strategi vil også kunne være med på å bekjempe en kultur av straffrihet.

Vi har to typer overgangsoppgjør som følger henholdsvis enten et rasjonalistisk eller et konstruktivistisk perspektiv. Det første perspektivet innebærer at oppgjøret styres av strategiske forhold, styrkeforhold, interesser, kostnadskalkyler over oppgjøret osv. Det konstruktivistiske derimot følger en mer idealistisk tankegang. Her står menneskerettighetsperspektivet sterkt. Overgrep må bekjempes og man legger opp til at rettsoppgjøret skal være en læringsprosess og åpen for dialog og forsoning (Andreassen, 2002).

Eksempler på nasjonale rettsoppgjør finner vi etter den andre verdenskrig i store deler av Europa, etter diktatur i Portugal og Hellas på 1970-tallet, i Østblokklandene etter kommunismens fall i overgangen mellom 1980- og 90-tallet, og i forbindelse med oppløsningen av Jugoslavia – og, som vi senere skal se, i Rwanda etter folkemordet.

Rettsoppgjør kan virke både stabiliserende og destabiliserende. På kort sikt kan det være risikabelt å gjennomføre et rettsoppgjør. Det kan skape motreaksjoner som virker negativt inn på en demokratiserings- og forsoningsprosess. Men det motsatte kan skje

om man klarer å opprettholde stabilitet. Og på lang sikt kan et rettsoppgjør styrke demokratiet. Gjennom bekjempelse av straffrihet kan man oppnå større tillit i hele samfunnet. I tillegg mener mange at et oppgjør med fortiden, som vi tidligere har skrevet, er nødvendig for å få til en demokratisk stabiliserende forsoningsprosess. Følelsen av rettferdighet er viktig for å kunne se fremtiden i øynene. Hvordan rettsoppgjør, både nasjonale og internasjonale, gjennomføres og hvordan folk oppfatter disse, avgjør effekt og virkninger, i likhet med hva som er tilfellet med andre former for oppgjør.

Gjennom et rettsoppgjør individualiseres skyldspørsmålet som vanligvis omfatter veldig få, men hva med alle de medskyldige? Vi skal snart se at gjennom en sannhetskommisjon kan skyld fordeles i større grad og omfatte de som har hatt en mindre eller indirekte rolle i overgrepene. Sannheten og svar på skyldspørsmålet kommer frem i lyset, noe som kan være godt både for ofre og for de medskyldige. Dette kan være vanskelig å få med i et rettsoppgjør.

2.3.3. Sannhets- og undersøkelseskommisjoner

Sannhets- og undersøkelseskommisjoner har som hovedoppgave å avdekke sannheten rundt menneskerettighetsbrudd. Sannheten skal frem gjennom en kartlegging av omfanget og karakteren av overgrep. De skal altså danne et helhetlig bilde av mønstret i menneskerettighetsbruddene. Kommisjonene har et tidsbegrenset mandat og utnevnes av et autoritativt nasjonalt eller internasjonalt organ (Gaidner, 1998).

Vi kan skille mellom to typer kommisjoner; en nedsettes av det nye demokratiske regimet for å avdekke menneskerettighetsbrudd utført av de tidligere makthavere. Den andre typen er undersøkelseskommisjoner som har til oppgave er å undersøke menneskerettighetsbrudd utført av det sittende regimet.

Kommisjonene skal være statlig uavhengige. De skal ikke fungere som rettsinstanser. De skal i tillegg til det å få frem sannheten (særlig i sannhetskommisjoner), etablere en arena der offer og overgriper kan få fortalt sine historier og der ofre kan få en form for oppreisning. Det skal slås fast hvem som har ansvar og det skal gis anbefalinger av ulik

art i en avsluttende rapport.

Eksempel på sannhetskommisjoner: Chad (1991), El Salvador (1992), Brasil og Uruguay (1985), den meget omtalte i Sør-Afrika (1995), samme år på Haiti, Filippinene og Uganda (1996) og Guatemala (1997).

Amnesti benyttes ofte i sannhetskommisjoner for å få frem hele sannheten, men det kan også slå bena under et fremtidig rettsoppgjør. Det er uenighet om i hvilken grad en forsoningsprosess må inneholde både rettferdighet og sannhet for å gi et varig resultat. Om El Salvador og Guatemala har Mark Ensalaco uttalt at sannhetskommisjonene har ødelagt for en fremtidig rettsforfølgelse, noe han mener kan være negativt for landenes fremtid med tanke på varig fred og forsoning (Gaidner, 1998). Amnesti som har kommet den enkelte over griper til gode, fremmer ikke nødvendigvis sjansen for å få frem sannheten. Når man ser på tendensene historisk sett, at sannhetskommisjoner kommer ved ufullstendige regimeoverganger, kan det virke som om dette er en passiv strategi - et plaster på såret.

Samtidig hevdes det at sannhetskommisjoner kan ha en psykososial effekt, fordi offer og over griper får fortelle sine historier. Det vil være en slags renselsesprosess. Ved å få frem sannheten kan man lette sitt hjerte og skyld kan fordeles. En slik utløsning kan være nok og nødvendig for ny stabilitet. Man kan starte på ny frisk med fremtiden i fokus. Men er sannhet tilstrekkelig? I Sør-Afrika måtte individer selv søke om amnesti innen en tidsfrist. De som ikke søkte eller ikke fikk innvilget amnesti, vil i praksis kunne straffeforfølges senere. Denne ordningen gjør at det ikke vil være urettferdig med et mulig rettsoppgjør i fremtiden. Sannheten kom frem samtidig som rettferdighetsaspektet ikke elimineres totalt.

Sannhetskommisjoner kan virke destabiliserende dersom man ikke har rettsoppgjør. Gjennom arbeidet ripper man opp i en vond historie, kanskje til ingen nytte. Fokus på det som har skjedd kan virke opprørende og destabiliserende. Særlig i tilfeller av dype konflikter hvor troen på forsoning uten straff er fraværende, vil sannhetskommisjoner kunne virke mot sin hensikt.

En typisk kritikk av sannhetskommisjoner er at de ikke har klart å avdekke ”hele sannheten”. Dette kan skyldes begrensninger i mandatet, som eksempelvis at det kun

skal undersøkes spesielle menneskerettighetsbrudd, at den kun konsentreres om en spesifikk periode selv om menneskerettighetsbrudd har foregått før og etter dette tidsrommet (Andreassen/Skaar, 1998:19).

Dersom partene oppfatter kommisjonen som upartisk og rettferdig og fremmer en sannhet alle kan enes om, kan en sannhetskommisjon bidra i en demokratiseringsprosess. En sannhetskommisjon kan dersom den utfører sine fastsatte oppgaver, også bidra i en demokratiseringsprosess. Den kan ikke i seg selv føre til demokratisering, men kan bidra i ulike ledd i prosessen (Gaidner, 1998:139).

2.3.4. Kompensasjon

Kompensasjon innebærer at ofre får oppreisning, eksempelvis i form av pengestøtte og tildeling av jord. Denne skal veie opp for skade de er påført. Man kan snakke om individuell og felles kompensasjon. I enkelte tilfeller kan overgrep ha hatt så stort omfang at myndigheten er ute av stand til å gi kompensasjon til alle ofre. Eksempelvis kan det opprettes fond for å gi goder til ofrene og samfunnet generelt.

Kompensasjon som et virkemiddel i oppgjør, kan bidra til å skape en følelse av rettferdighet gjennom oppreisning for de følelsesmessige og fysiske tap og overgrep de har blitt utsatt for. Men kompensasjon kan også frembringe en følelse av urettferdighet, for eksempel ved at land etter omfattende overgrep ikke kan gi kompensasjon til alle ofre. Hvis kompensasjon ikke gis, kan det virke sårende og destabiliserende. Problemer kan også oppstå ved dårlige kompensasjonsordninger. For eksempel kan det virke urettferdig når ofre føler de ikke har fått det de har krav på, eller kompensasjon ble skjevt fordelt.

2.3.5. Amnesti

Amnesti forstås som fritak fra og beskyttelse mot rettegang for overgripere. Det finnes mange ulike amnestiordninger. For eksempel kan de begrenses i tid, vare evig, gjelde spesielle typer overgrep eller gjelde overgrep utført i en viss periode. Vi kan skille

mellom to hovedtyper amnesti. Den ene tilegnes overgripere for å fremme demokratiserings- og forsoningsprosessen. Den andre når et autoritært regime gir seg selv og sine amnesti før det startes en dreining i demokratisk retning.

Amnesti er tatt i bruk mange steder, for eksempel i Chile i 1978, Brasil i 1979, Guatemala i 1982 og 1996, Argentina i 1983, Uruguay i 1986, Peru i 1995 (Neier, 1998) og Makedonia i 2001. Amnesti benyttes oftest i forbindelse med sannhetskommisjoner når det er snakk om grove menneskerettighetsbrudd. I slike tilfeller sees det som nødvendig å trå varsomt. Bruk av amnesti kan være et viktig virkemiddel for å komme videre i det hele tatt. Men bruk av amnesti vil alltid være kontroversielt. Dette fordi det strider mot en generell rettsfølelse og kan sees som støtte til straffrihet. Det kan drive frem destabiliserende krefter.

Amnesti kan i noen tilfeller være nødvendig for å få til en fredsavtale og forsoning. For eksempel gikk den albanske geriljaen NLAxxvii[i] i Makedonia med på å levere sine våpen mot at de fikk amnestixxxviii[ii]. Amnestiet kunne imidlertid ikke gjelde for forbrytelser som kommer under Haag-domstolens jurisdiksjon. På denne måten vil også Den internasjonale straffedomstolen begrense landenes strategivalg, fordi den ikke kan godta straffrihet for alvorlige forbrytelser. Dette kan virke avskrekkende, men samtidig også gjøre det vanskeligere å få krigsherrer til å slutte fred. Disse hensyn er tatt til grunn i Roma-vedtektene til (ICC) som åpner for Sikkerhetsrådets mulighet for å suspendere straffeforfølgning inntil videre.

Dersom det sees som en viktighet å få frem sannheten, kan amnesti være en viktig bidragsyter i forsoningsprosessen. I visse tilfeller har informasjon som legges frem for en sannhetskommisjon blitt brukt i senere rettsoppgjør. Selve utformingen av amnestiordningene har stor betydning for hvor mye den rokker ved rettferdighetsaspektet.

2.3.6. Intet oppgjør

Det kan også stå som en mulighet å ikke ha oppgjør i det hele tatt, rett å slett å unnlate å gjøre noe. Det kan ligge ulike motiver bak en slik vurdering. En grunn kan være å ville

legge fortiden bak seg, man frykter destabilisering ved å ta et oppgjør. Det kan skape usikkerhet om man ikke avklarer skyldspørsmålet. Dette kan føre til en uklar forståelse av hva som har skjedd. Ved å fortrenge historien og ikke bygge opp moralske standarder, kan man skape usikkerhet i samfunnet om hva som er rett og galt. Slik kan fravær av et oppgjør fungere som en tikkende bombe. Som Djuliman (2002) sier, slik kan folkets traume ligge og ulme.

2.3.7. Mellom rettferdighet og forsoning

Historisk sett kan man se at regimeendringenes karakter i stor grad bestemmer hvilke valg man tar. Finnes det noe mønster i hvilke strategier som velges i ulike sammenhenger?

Det ser ut til at det ved ufullstendige regimeoverganger oftest tas i bruk sannhetskommisjoner. De synes å bli opprettet når det er liten vilje til et rettsoppgjør eller når viljen er til stede, men det tidligere regimet fortsatt har noe innflytelse og makt. Oftest nedsettes de etter forhandlinger med det avgående regimet som har ført til at demokratiske valg har blitt gjennomført (Andreassen/Skaar, 1998: 31). Jo mer makt og innflytelse det tidligere regimet har, desto større er kravet om amnesti og straffrihet. I tilfeller der det er en klar seierherre og regimeendringene er fullstendige, finner man i større grad rettsoppgjør. Her har det avgåtte regimet svært liten påvirkningskraft. Det vanligste er at nasjonale myndigheter står bak oppgjørsstrategiene som tas i bruk. Det er oftest de som gir mandatet. Det er bare fire eksempler på sannhetskommisjoner igangsatt av internasjonale organer. Kun to er organisert av FN i henholdsvis Guatemala og El Salvador. Ut over disse er ikke-statlige organisasjoner bidragsyterne til enkelte andre kommisjoner, eksempelvis den katolske kirke i Brasil i 1985 (Andreassen /Skaar, 1998: 34). Slike internasjonale kommisjoner har i de fleste tilfeller blitt opprettet der regimer selv ikke er i stand til eller er uvillige til å ta et oppgjør med fortiden. Både i Guatemala og i El Salvador kom sannhetskommisjonen som del av en fredsavtale. Som vi tidligere har sett er det også sjelden internasjonale krefter står bak nasjonale rettsoppgjør. Nasjonale oppgjør foretrekkes så lenge de fungerer godt nok.

Er sannhetskommisjoner og rettsoppgjør alene tilstrekkelig for å skape forsoning eller bør de to kombineres? I mange tilfeller kan man spørre seg om det er mulig med forsoning i det hele tatt. Det er uenighet om hvilke strategier som er best. Er maktforhold den eneste bakenforliggende årsak når det velges mellom sannhet og rettferdighet? Eller er motivet de enkelte strategienes verdi og nytte? Empirien viser at det finnes tilfeller som gir svar på begge spørsmål. Enkelte sannhetskommisjoner opprettes som plaster på såret der man ikke kan eller ikke vil ha rettsoppgjør. Andre opprettes med en genuin vilje om å oppnå forsoning. Enkelte rettsoppgjør kan gjennomføres som en maktdemonstrasjon, mens andre rettsoppgjør kan være viktige og del av et mål om forsoning og demokratisering (Andreassen, 2002). Vi har også sett at det finnes sterke og svake sider ved strategiene og de ulike kombinasjonene. De kan virke både destabiliserende og stabiliserende, avhengig av hvordan de gjennomføres og oppfattes. Vi kan se at dette synet ligger forholdsvis nært opp mot den religiøse betydningen av forsoning, som vi var inne på ved begynnelsen av denne delen av oppgaven.

Kan sannhet og rettferdighet være to sider av samme sak? Dersom disse to flettes sammen med sine beste egenskaper, vil vi da få et prakteksempel av en forsoningsprosess? Djuliman (2000) påpeker i sin bok om forsoning at det er viktig å ha et oppgjør med fortiden. Dersom man ikke bearbeider traumer, kan de ligge å ulme. Hatet kan da blusse opp igjen i fremtiden. Det er viktig at sannheten kommer frem og at skyldspørsmålet avklares. Deretter må man akseptere situasjonen slik den er og se fremover. Det er tross alt i fremtiden man skal leve resten av sitt liv.

Andreassen (2002) mener et oppgjør som inneholder både sannhetssøking og rettferdighet er det ideelle. Men for å kunne få til noe slikt er det et konglomerat av forhold som må ligge til rette. Som vi nettopp har diskutert er mye med på å bestemme hvilke strategier man er villige til og i stand til å benytte. I tilfeller der både den politiske viljen og evnen er til stede for å kartlegge tidligere menneskerettighetsbrudd, kan man forvente å få både en sannhetskommisjon og ett rettsoppgjør, forutsatt at viljen og evnen er til stede for å stille enkeltindivider for retten.

Som vi var inne på tidligere vil Den internasjonale straffedomstolen i betydelig grad begrense strategivalgene, fordi den vil legge et konstant press på myndighetene om å ta

et genuint rettsoppgjør.

I dette kapitlet har vi sett på strategivalgene som benyttes for å ta oppgjør med en fortid preget av massive menneskerettighetsbrudd. I neste del av oppgaven vil vi se nærmere på bakgrunnen for dagens oppgjør i Rwanda og hvilken strategi landet har valgt. Deretter ser vi på det internasjonale samfunnets intervensjon med et overordnet rettsoppgjør. Men først, en gjennomgang av vår metode og begrensninger ved innsamling av data.

3. Metode og begrensninger

Ut fra en gjennomgang av metodebruk ved menneskerettighetstudiet, bestemte vi oss for å benytte kvalitativ metode for best å belyse vår problemstilling. Vi ville i tillegg til allerede eksisterende teori og empiriske undersøkelser om temaet, benytte ustrukturerte intervjuer og strukturerte dybdeintervjuer samt observasjoner.

Før vi reiste til Afrika, leste vi mye om Rwanda og Arusha-domstolen og jobbet etter hvert frem en foreløpig problemstilling. På grunnlag av dette bestemte vi hvilke typer mennesker vi ville snakke med i Rwanda, og delte så disse inn i ti kategorier: myndigheter, opposisjonspolitikere, representanter for ikke-statlige organisasjoner, religiøse ledere, akademikere, studenter, journalister, folkemordtiltalte, representanter for internasjonale organisasjoner og vanlige mennesker. Ved Arusha-domstolen ønsket vi å snakke med representanter for de tre enhetene: Domskammeret, aktoratet og administrasjonen, samt uavhengige observatører.

Vi laget på forhånd en spørsmålsliste. Noen spørsmål var generelle og andre spesielt tiltenkt de ulike kategorier intervjuobjekter i Rwanda og ved Arusha-domstolen. Vi brukte alt fra Internett, til våre bekjente i Norge og Afrika for å skaffe oss kontakter. I Rwanda lyktes vi med å intervju personer fra de utvalgte kategoriene, unntatt representanter fra opposisjonelle partier. I kategorien ”vanlige mennesker” fikk vi ikke snakket med så mange som vi hadde ønsket.

Ved Arusha-domstolen ble vi godt mottatt og fikk intervjuet sentrale personer ved de tre enhetene, i tillegg til en rekke andre personer som enten arbeider i domstolen eller er observatører.

Vi tok utgangspunkt i spørsmålslisten vi hadde laget på forhånd, men stilte i tillegg mer spesifikke spørsmål etter hvert. Vi dybdeintervjuet en eller flere mennesker samtidig, hadde korte samtaler med tilfeldige samt foretok observasjon. Eksempler på observasjon i Rwanda var besøket i Kigali sentralfengsel og besøket ved det nasjonale universitetet i Butare, mens vi i Arusha fulgte, i korte sekvenser, flere pågående rettssaker ved den internasjonale domstolen.

Vi hadde drøyt to uker til rådighet, hvorav én uke i Rwanda. Tiden var en betydelig begrensning for oss. Vi kunne ikke være så alt for lenge borte fra familie, jobb og/eller studier. Også økonomien begrenset oppholdet. Alle måtte dekke hele eller deler av reiseutgiftene selv.

Vi hadde, som nevnt, få dybdeintervjuer med vanlige mennesker. Dette skyldtes først og fremst tidsmangel, men også at rwandere generelt er vanskelig å komme inn på. De er kjent for å være reserverte av natur. Det ville tatt lang tid å komme dem så nær i intervjusituasjonen at informasjonen ville vært av tilstrekkelig verdi. Vi kan spørre oss hvor representativt ville det vært å snakke med noen få vanlige rwandere?

Språk var også i flere tilfeller en begrensning for oss. Vi er klar over at intervjuer kan være vanskelige i seg selv. Forstår intervjuobjektet spørsmålet og oppfatter vi hva intervjuobjektet mener? I tillegg til dette var vi i Rwanda flere ganger avhengig av tolk når intervjuobjektet snakket fransk. Det gir et ekstra ledd mellom intervjuer og intervjuobjekt, noe som til en viss grad kan endre forståelsen av det som sies. Også i

tilfeller der intervjuet gikk på engelsk kunne det oppstå problemer med forståelsen. De fleste snakket godt og forståelig, men noen hadde en annen type engelsk enn vi er vant til, både med tanke på uttale og terminologi. Vi var klar over begrensningene på forhånd og forsøkte å løse disse på best mulig måte. Vår fransk-tolk var med oss fra Norge og kjente vår oppgave inngående, noe som trolig gjorde språkbarrieren mindre. Dertil var en rwandisk-norsk kvinne - med temmelig gode norskkunnskaper - med på noen intervjuer og avklarte en del språkproblemer, ved direkte oversettelse mellom kinyarwandisk og norsk.

I tillegg til oss tre var også en medstudent, tolker og ved noen tilfeller andre med på intervjuene. Fordi tiden ble noe begrenset, særlig i Rwanda, delte vi oss noen ganger for å rekke flest mulig intervjuer. Men vi var stort sett sammen på alle intervjuene, der vanligvis to fungerte som ”sekretærer”. I etterkant fordelte vi ansvaret for å skrive ut referatene. Disse ble så lest av alle som var til stede på intervjuene, inkludert den franske tolken. Eventuelle feil eller mangler ble deretter endret. På denne måten klarte vi å minske faren for feilsitering eller misforståelse, men vi kan ikke helt utelukke at det forekommer misforståelser, eksempelvis på grunn av kulturelle forskjeller. Ett annet moment som kanskje kan være et problem, er at det i noen intervjuer var flere som stilte spørsmål. Det virket kanskje forvirrende for intervjuobjektet å forholde seg til flere personer. I ettertid ser vi at vi kunne ha organisert oss på en noe bedre måte. Vi hadde for øvrig ingen bestemt leder av gruppen. Vi er ikke vant til å bruke vitenskapelige metoder. Dette var i så måte en læringsprosess for oss.

Vi er imidlertid generelt fornøyd med resultatet av vår metodebruk. Til tross for begrensningene nevnt over, mener vi å ha fått mye ut av intervjuene og observasjonene i både Rwanda og Arusha. Den bakgrunnsinformasjonen vi hadde skaffet oss før avreise, kombinert med intervjuene, både med rwanderne, nordmenn, andre internasjonale representanter som har oppholdt seg lenge i området, ga oss bredere grunnlag for å kunne forstå, lære mer, samt stille oss kritisk til det vi nå leser og hører om Rwanda og Arusha-domstolen. Det er selvfølgelig en fare for at vi kan ha blitt for blåøyde eller for kritiske i våre vurderinger, men vi har forsøkt å finne ballansen mellom det kyniske og det naive. Fordi vi intervjuet representanter for ulike grupper og miljøer, har vi hatt mulighet til å veie og kontrollere disse opp mot hverandre. Vi har likevel fremdeles mye å lære. Som en av våre forelesere uttrykte det; ”vi har hevet

forvirringen opp på et høyere plan” (Gaasholt, 2001).

Etter denne presentasjonen av vår metodebruk med de begrensninger som fulgte, vil vi nå gå over til å se på våre funn fra reisen til Afrika.

4. Rwandas oppgjør med folkemordet

4.1. Fra folkemord til nasjonal enhet?

Da RPF stoppet folkemordet sommeren 1994, lå det meste av samfunnsstrukturen i ruiner. Nesten alt måtte bygges opp fra bunnen av. Offentlige kontorer sto tomme, ribbet for utstyr og dokumenter. Situasjonen var kaotisk. Et stort antall kompetente byråkrater var drept. Mange som hadde jobbet for det gamle regimet, ble oppfordret til å komme tilbake på jobb. Det var nødvendig for å få landet mest mulig på skinner igjen (Mazihmaka, 2002).

Den kanskje største utfordringen for de nye makthaverne var å stabilisere situasjonen. Hva man skulle gjøre med alle de som deltok i folkemordet, var et av de mest presserende spørsmålene. Rundt 130.000 mistenkte ble fengslet, mange uten en gang å være siktet. Hensikten var å strafforfølge de skyldige, men de massive arrestasjonene skjedde også for å forhindre nye overgrep og for å unngå hevnaksjoner. Situasjonen ble kritisk. Fengslene ble så overfylte at selv de mest vitale menneskerettigheter ble satt til side, i ytterste konsekvens retten til liv. Et ukjent antall døde, trolig etter tortur, av sykdommer eller matmangel. Apparatet som krevdes for en strafforfølgelse, var nærmest totalt fraværendexix[i].

Situasjonen i Rwanda var i den første tiden etter folkemordet svært preget av traumer, nød og kaos. RPF-ledelsen og andre i kretsen nær president Paul Kagame sier de sterkt prioriterer forsoning. Det fremheves som et første steg at RPF-ledelsen *ikke alene* tok lederposisjonen da de nedkjempet hutu-regimet i 1994. Med utgangspunkt i Arusha-avtalen dannet RPF sammen med andre partier en samlingsregjering – The Government of National Unity med hutuen Pasteur Bizimungu som president. Åtte partier var våren 2002 representert i Parlamentet med totalt 74 representanter. Kun 13 av disse er fra RPF. Seks partier er med i regjeringen. ”Alle forventet at vi skulle etablere ett regime alene. Vi nektet å gå i den fellen. Vi ønsker å samle landet.”, sa Dr. Charles Murigande, generalsekretær i RPF (Murigande, 2002).

Lokalvalg ble avholdt i mars 1999, men all politisk kampanje er forbudt og det ble igangsatt arbeid for å utforme en ny konstitusjon. I 2003 skal folket i valg ta stilling til konstitusjonsforslaget i sin endelige form. Det er også varslet at det samme år blir valg på ny nasjonalforsamling og senere blir det presidentvalg. Også opprettelsen av Kommisjonen for nasjonal enhet og forsoning og en menneskerettighetskommisjon fra Parlamentets side er et ledd i demokratiserings- og forsoningsprosessen. Tito Rutaremara, leder for Konstitusjonskomiteen, sier at den nye konstitusjonen er del av et mål for enhet og forsoning. ”Vi vil ha et demokrati som ikke fremmer konflikter. Men siden landet er fattig, er dette en vanskelig og tidkrevende prosess” (Rutaremara, 2002).

Svært mye av det regimet nå foretar seg er regelrett nasjonsbygging. For å skape enhet har landet dannet nye felles symboler, for eksempel har Rwanda fått et nytt flagg, ny nasjonalsangxxx[ii], og den årlig ”Heroes day” trekker helter frem i lysetxxxi[iii].

Selve grunnsteinen i en prosess for å skape et godt Rwanda å leve i for alle, anses å være å skape et godt utdanningssystem, bekjempelse av fattigdom og utvikling av en felles identitet uten skiller. ”Rwanda har lært. Heretter skal alle være rwandere, verken mer eller mindre”, sier Patrick Mazihmaka, president Paul Kagames personlige rådgiver.

Utdanningssystemet har gjennomgått omfattende reformer og tillegges stor vekt i forsoningsprosessen. Barneskolen er nå obligatorisk og gratis for alle. Rasistiske elementer søkes der fjernet for å fremme nasjonal enhet. Det arbeides med nye historiebøker, mens spenning knytter seg til i hvilken grad man klarer å skape en felles

historie som alle kan enes om (Rwamasirabo, 2002). Fra myndighetspersoner bedyres det at det ikke er seierherrens historie barna skal lære. Det er forventet en dobling av befolkningen de neste 20 årene til 16 millioner mennesker. Med tanke på den enorme befolkningsveksten, fremstår satsing på utdanning som særlig viktig. Også for å bekjempe fattigdom anses skolesatsing som viktig, men landet er avhengig av internasjonal hjelp for å makte denne utfordringen.

Den tragiske fortiden er fortsatt svært nærværende i Rwanda, men er påfallende avdempet. Alle har enten slektninger som ble drept eller som var med i drapsgjengene. Rektor ved Universitetet i Butare, dr. Emile Rwamasirabo (2002) mener det er naivt å tro at hatet er forsvunnet som et trylleslag etter folkemordet, og påpeker at alle studenter må gjennom et seks ukers forsoningskurs før studiestart.

4.2. Nasjonalt rettsoppgjør

I Rwanda sees også rettferdighet som en viktig forutsetning for å oppnå forsoning i landet. Politi- og rettsapparatet ble under folkemordet satt helt ut av spill. Etterforskere, politijurister, forsvarere og dommere ble utryddet eller rømte, bare noen få var igjen.

4.2.1. Rettssystemet

Rwanda er inndelt i 12 prefekturer – fylker – som igjen er inndelt i kommuner. Rettssystemets inndeling er slik beskrevet i en rapport skrevet på oppdrag fra Norsk Folkehjelpxxxii[iv]:

Tribunal de Canton: I hver kommune. En slags forhørsrettsdommer dømmer i sivile saker og mindre straffesaker uten aktor og forsvarer.

Tribunals de première Instance: Rettsinstans på prefekturnivå, men etter folkemordet tok det flere år å få gjenopprettet alle disse domstolene. Dømmer i sivile saker som appelleres fra førsteinstans og i større straffesaker. Aktor, men ikke forsvarer i alle

saker.

Cour d'Appel: Fire slike ankeinstanser i Rwanda som dekker flere prefekturer.

Cour Suprême: Landets Høyesterett med sete i Kigali.

I tillegg: Chambre Speciale: Særdomstol for folkemordet i hvert prefektur.

En ankeinstans manglet lenge flere steder, slik at mange folkemord-dommer ble stående uavklart. Norsk Folkehjelp er en av mange internasjonale organisasjoner som har bistått med ekspertise til gjenoppbyggingen av rettsapparatet. Totalt var det i Rwanda et svært lite antall advokater også før folkemordet, nesten ingen i 1994 og så sent som i midten av 1997 kun 50 advokater. I prefekturet Cyangugu der Norsk Folkehjelp bisto, var det da ingen advokater.

For å avhjelpe den prekære jurist-mangelen, ble de produsert jurister i ekspressfart ved Universitetet i Burtare. Folkemord-rettssakene kom gradvis i gang: 346 dømte i 1997, 1318 i 1999 og 600 første kvartal 2000, noe rwandiske myndigheter selv beskriver som ekstraordinært, men likevel var det langt fra tilfredstillende med tanke på det store antall saker.

Av de rundt 130.000 som ble fengslet etter folkemordet er pr. februar 2002, ca. 15.000 løslatt. Det er folkemord-saker under behandling i samtlige 12 prefekturer. Hittil er rundt 6000 dømt, hvorav 20-25 prosent så langt frifunnetxxxiii[v]. Det høye antallet frifinnelser signaliserer at en stor andel også av de resterende 110.000 bak murene skal løslates (Gahima, 2002).

4.2.2. Dødsstraff

Totalt 23 henrettelser er utført så langt. Det har tatt noe av trykket av folkekravet om denne mest vidtgående hevning. Påtalemyndigheten anslår at det totalt vil bli avsagt 3000 til kanskje 5.000-10.000 dommer med dødsstraff-saker, men dødsstraffen vil bare bli utført i de mest alvorlige sakene. Riksadvokat Gerhald Gahima mener at de verste overgrepene fortjener lovens strengeste straff – døden, men man risikerer å

skade forsoningsprosessen dersom alle dødsdømte henrettes. I tillegg risikerer Rwanda å få massiv internasjonal kritikk.

Det er allerede rettet mye kritikk mot Rwanda angående de innhumane fengselsforholdene. Men Tito Rutaremara fra RPF (2002) , mener at Rwandas nåværende rettsystem er maktesløst overfor det store antall saker og at et forsinket rettsoppgjør kan være skadelig for forsoningsprosessen. Han svarer på kritikk på denne måten:

Rwanda er et fattig land. Menneskerettighetene i fengslene er ikke akkurat til å skryte av. Fangene har det dårlig, men hva er alternativet? Vi kan ikke slippe dem ut, men kan altså egentlig ikke holde dem inne heller. Å følge rettsprosessen etter vestlig standard ville ta altfor langt tid og derfor vært et menneskerettighetsbrudd i seg selv. Vi var nødt til å gjøre noe. (Tito Rutaremara, RPF)

5. Den internasjonale domstolen for Rwanda

5.1. Bakgrunn; verdens (ikke)intervensjon i Rwanda

Rwanda's tragedy was the world's tragedy. All of us who cared about Rwanda, all of us who witnessed its suffering, fervently wish that we could have prevented the genocide.

Looking back now, we see the signs, which then were not recognized. Now we know that what we did was not nearly enough--not enough to save Rwanda from itself, not enough to honor the ideals for which the United Nations exists. We will not deny that, in their greatest hour of need, the world failed the people of Rwanda... (Kofi Annan, i Kigali 7. mai 1998)^{xxxiv[i]}.

Det internasjonale samfunn klarte ikke å forhindre folkemord og forbrytelser mot menneskeheten i Rwanda, men viste i etterkant vilje til å straffeforfølge overgriperne. Vi vil i dette kapitlet gi et kort tilbakeblikk på ”verdenssamfunnets” intervensjon eller mangel på dette før og under 1994-folkemordet, for så å ta for oss etableringen av Arusha-domstolen og vurdere dens innsats så langt.

Det rwandiske regimet sammen med sine støttespillere må bære hovedansvaret for folkemordet i Rwanda i 1994. Men det internasjonale samfunn har også et stort ansvar for ikke å ha forhindre det i henhold til folkemordkonvensjonen^{xxxv[ii]}. Både FN og landene som kunne hatt innflytelse over det som skjedde, bærer et stort ansvar for å ha latt folke+mordet skje fremfor deres øyne – særlige gjelder dette Frankrike, Belgia og ikke minst USA.

Folkemordregimet med sine militser klarte utforhindret å gjennomføre folkemordsplanene til tross for at FN allerede hadde på plass en internasjonal fredsstyrke i Rwanda - United Nations Assistance Mission for Rwanda – UNAMIR, som ble plassert der etter Sikkerhetsrådets resolusjon 872 i oktober 1993 med formål å hjelpe partene til å implementere Arusha-avtalen^{xxxvi[iii]}.

FN har i etterkant erkjent sine feil i forbindelse med 1994-folkemordet i Rwanda. En FN undersøkelseskommisjon ble opprettet i april 1999, fem år etter folkemordet. Kommisjonen som ble ledet av den tidligere svenske statsministeren Ingvar Carlsson^{xxxvii[iv]} konkluderte i sin rapport 15. desember 1999 med at FN hadde sviktet folkemordofrene i Rwanda og dermed måtte be overlevende om unnskyldning: ”This (UN) failure has left deep wounds within Rwandan society...these are wounds which need to be healed, for the sake of the people of Rwanda and for the sake of the

United Nations”xxxviii[v].

Undersøkelsen konkluderer med at den overordnede feilen ved det internasjonale samfunnets opptreden var mangel på ressurser og politisk vilje, samt feilvurderinger av omfanget av hendelsene i Rwanda. En annen uheldig omstendighet nevnt i rapporten er at representanter for folkemordregimet i Kigali satt som medlem i Sikkerhetsrådet og deltok i drøftelsene om tiltak overfor Rwanda.

I tillegg til FN har også Belgia og Frankrike satt i gang undersøkelser for å kartlegge egen rolle og ansvar i forbindelse med folkemordet. USA har ikke gjennomført noe slikt, men USAs daværende president Bill Clinton beklaget under et besøk i Rwanda i august 2000 USAs unnfallenhet overfor overlevende rwandere. Det samme har også Belgia gjort. Når det gjelder Belgia, hviler det et ansvar på landet for å ha trukket ut egne styrker og for å ha stått i spissen for en total tilbaketrekning av FN-styrken fra Rwanda når den trengtes som mestxxxix[vi].

I USA ble en inngripen ikke en gang seriøst drøftet. Drapene på de belgiske soldatene minnet USA om Somalia-fiaskoen og intervensjonen ble dermed et ikke-tema – i likhet med en eventuell deltakelse i en FN-operasjon (Power, 2001).

Frankrike bærer også et stort ansvar for å ha støttet militært og politisk folkemordregimet i Kigali i lengre tid og for ikke ha gjort nok for å presse regimet til å stoppe folkemordet – selv om de med sine kontakter og etterretningsinformasjon visste hva som kunne komme til å skje med tutsier og regjeringsmotstandere blant hutubefolkningen (Gourevich, 1998). En fransk parlamentarisk kommisjon avsluttet i desember 1998 en ni måneders undersøkelse om Frankrikes rolle før og under folkemordet i Rwanda. Kommisjonen konkluderte med at hovedskylden ligger hos ”det internasjonale samfunn”, spesielt FN og USA. Selv om det ble notert at Frankrike gjorde noen feilvurderinger ("errors of judgement"), blir den franske regjeringen spart for ansvar for massedrapene i Rwanda.

FNs feilgrep i Rwanda har satt dype spor i verdensorganisasjonen. I en uttalelse 16. desember 1999 hilste FNs generalsekretær Kofi Annan velkommen de anbefalingene som kom frem i FNs undersøkelsesrapport om hvordan FN uten nøling kan forhindre en

gjentakelse av "Rwanda" i fremtiden.

Opprettelsen av ad hoc-domstolen i Arusha symboliserer verdens unnfalighet i forbindelse med folkemordet i Rwanda. Hvis det hadde vært nok vilje til å forhindre disse massive forbrytelsene, hadde det ikke vært nødvendig med internasjonale domstoler. Men som Gary Jonathan Bass sier "Legalism will never make up for the lives lost; but legalism is all we have now" (Bass, 2002).

5.2. Etableringen av Arusha-domstolen

FNs sikkerhetsråd kviet seg lenge med å erkjenne at folkemord hadde funnet sted i Rwanda, trolig for å unngå de forpliktelsene som følger med en slik erkjennelse. Først etter at folkemordet nær var avsluttet, nedsatte Sikkerhetsrådet 1. juli 1994 en ekspertkommisjon for å granske påstandene om folkemord^[vii]. Nøyaktig tre måneder senere kom den første rapporten som konkluderte med at et systematisk, planlagt folkemord skulle ha funnet sted. Kommisjonen anbefalte opprettelsen av en internasjonal domstol tilsvarende den for det tidligere Jugoslavia i Haag. Dette var den direkte foranledning til at FNs sikkerhetsråd 8. oktober 1994 vedtok opprettelsen av "The international Criminal Tribunal for Rwanda" (ICTR), drøyt fire måneder etter folkemordregimets fall i juli. Etableringen var historisk. Dette var det første internasjonale organ opprettet for å straffeforfølge overgrep internt i et land. Både Nürnberg- og Tokyo-prosessen gjaldt en internasjonal konflikt. Også Jugoslavia-konflikten anses å ha et internasjonalt tilsnitt (Frøyland/ Nilsson/ Suhrke, 1998).

Rwanda var en av initiativtakerne til Arusha-domstolen, men stemte mot resolusjonen fordi landet var uenig i mandatet. Helt sentralt sto beslutningen om å begrense domstolens jurisdiksjon til perioden 1. januar til 31. desember 1994. Rwanda mente at folkemordet hadde funnet sted og hadde vært planlagt allerede fra 1990, noe som også var konklusjonen FNs spesialrapportør kom med rett før den virkelige store nedslaktingen startet 6. april 1994. Der ble det slått fast at drap på Rwandas tutsier i perioden 1990-93 utgjorde et folkemord i juridisk forstand^[viii]. Det andre ankepunktet var at domstolen ikke har mulighet til å idømme dødsstraff noe Rwanda

ønsket i tråd med landets egen straffelov. Rwandas tredje viktige innvending var at domstolen skulle plasseres utenfor landets grenser^{xlii[ix]}. Det var også andre innvendinger av mindre alvorlig karakter.

5.2.1. Mandat og struktur

Domstolen har hjemmel i FN-charterets kapittel VII. Mandatet er å undersøke og strafforfølge de ansvarlige for folkemordet, forbrytelser mot menneskeheten og krigsforbrytelser (artikkel 2-4 i domstolens statutter). Forbrytelsene må være begått i Rwanda eller av rwandiske borgere i en av nabostatene i den tidligere nevnte tidsperiode. Artikkel 8 gir domstolen rett til å overta rettsforfølgelsen av forbrytelser knyttet til mandatet fra enhver stat. Og artikkel 9 konstaterer at domstolen kan prøve på nytt en sak som er ført for en nasjonal rett. En dom i domstolen er derimot endelig og kan ikke overprøves av en nasjonal rett. I statuttene legges det vekt på at strafforfølgelsen av de skyldige skal ”bidra til den nasjonale forsoningsprosessen og til opprettholdelse av freden.” Rwanda-domstolen er bygget på samme modell som Jugoslavia-domstolen - ICTY, med felles anklager og anke-domstol i Haag i Nederland der Jugoslavia-domstolen holder til.

Domstolen beskrives som ”et trehodet troll” bestående av følgende enheter uavhengig av hverandre, domstolskammerne^{xliii[x]}, anklagerens kontor^{xliv[xi]} og registratet^{xlv[xii]}. Totalt har domstolen 800 ansatte i Tanzania og Rwanda. Ved årsskiftet hadde domstolen brukt samlet rundt 400 millioner dollar siden opprettelsen, hvorav 2001-budsjettet var på 100 millioner dollar, mens 2002-budsjettet er nær doblet til 192 millioner dollar. Budsjetter har økt gradvis^{xlvi[xiii]}.

5.2.2. Resultater

Rwanda-domstolen hadde en vanskelig start. Det er enighet om dette, men oppfatningene varierer om hva som er årsaken^{xlvii[xiv]}. Mange kilder erkjenner at mye

har gått galt og mener det fortsatt gjenstår store utfordringer før domstolen fungerer tilfredstillende.

Pr. mai 2002 har FN-domstolen avsagt ni dommer, åtte dømt, hvorav tre på basis av egen tilståelse og en er frifunnet. Ytterligere 17 står nå på tiltalebenken i domstolen i saker som går parallelt i de tre domstolskammerene med dom senest neste år.

Ytterligere rundt 30 prominente tiltalte sitter varetektsfengslet i domstolens fengsel i Arusha i påvente av en rettssak.

Hovedanklager Carla Del Ponte varslet i februar 2002 at ytterligere inntil 111 folkemordmistenkte skal pågripes, de fleste er rwandere på flukt i andre land, blant disse skal det også være mistenkte medlemmer av RPF (Kennedy, 2002).

Vi skal i henhold til vår problemstilling for oppgaven se nærmere på Arusha-domstolens bidrag til å oppnå FNs sikkerhetsråds målsetting i resolusjon 955. Vi ser i den forbindelse på domstolens arbeid fra to perspektiver - et internasjonalt og et nasjonalt rwandisk.

5.2.3. Arusha-domtolen - internasjonalt perspektiv

- Det internasjonale perspektivet er at domstolen har demonstrert et viktig prinsipp om bekjempelsen av straffrihet som kan ha en avskrekkende effekt for despotiske ledere rundt omkring i verden.
- Ved å dømme noen av de sentrale personene bak folkemordet i Rwanda, er domstolen en positiv bidragsyter til etableringen av Den permanente internasjonale straffedomstolen (ICC). Domstolen har også bidratt betydelig i utviklingen av en rettspraksis for håndhevelse av internasjonal humanitærrett.
- Domstolen håndhevet for første gang Folkemordskonvensjonen av 1948 og definerte straffeansvaret til også å gjelde brudd på protokoll II av Genèvekonvensjonen av 1977, som omhandler regler for internt væpnede konflikter. Domstolens straffedommer har gitt et betydelig bidrag til etableringen av

empiriske fakta om det som faktisk skjedde i 1994.

- Til tross for et fåtall dommer, har domstolens arbeid stor betydning for utviklingen av internasjonal strafferettspleie. Det var et gjennombrudd at domstolen var den første som avsa en folkemorddom 2. oktober 1998. Inntil det tidspunkt hadde folkemordkonvensjonen i 40 år vært et sovende dokument, men ble anvendt i dommen mot borgermester Jean-Paul Akayesu. På denne måten bekreftet domstolen for første gang at folkemord hadde funnet sted i Rwanda. Denne domsavgjørelsen var også et nybrotsarbeid innen internasjonal strafferett da den definerte systematiske voldtekter som folkemordxlvi[i]. Samme år ble også den tidligere statsministeren Jean Kambanda dømt for folkemord og fikk livstidsstraff.
-
- Domstolen har skrevet rundt 600 ulike avgjørelser i forbindelse med de pågående folkemord-sakene, noe som bidrar til å danne grunnlaget for en ensartet rettsprosess i internasjonal strafferett. Gradvis blir dermed dommene kortere og rettssakene går raskere. Det at verdens strafferettspleie slik blir til på veien, er av stor betydning for Den internasjonale straffedomstolen som nå etableres (Møse, 2002).
- Arusha-domstolen har sendt et kraftig signal om at selv toppledere skal holdes individuelt straffeansvarlig for forbrytelser mot den internasjonale humanitærretten. Domstolen har i større grad enn Jugoslavia-domstolen klart å pågripe og dømme sentrale arkitekter bak folkemordet og brudd på humanitærretten. Både ministere, toppolitikere, fremstående geistlige, militære ledere, byråkrater, mediesjefer og intellektuelle venter på rettergang og dom i domstolens fengsel i Arusha. Uten domstolens eksistens ville disse trolig vært frie menn.

5.2.4. Arusha-domtolen - rwandisk perspektiv

Til tross for Rwandas misnøye med mandatet og den langsomme rettsprosessen, så har myndighetene stort sett samarbeidet med domstolen. De fleste rwandere vi har

intervjuet, understreker betydningen av Arusha-domstolens eksistens. Domstolen har stor betydning for utvikling av internasjonal straffejustis. Nå skal vi se på om den har noen betydning for utviklingen i Rwanda. Fra et rwandisk perspektiv er domstolens eksistens viktig blant annet fordi Arusha-domstolen lettere får utlevert mistenkte som har rømt til andre land.^{xlix}[ii] I tillegg representerer det en anerkjennelse for folkemordofrene at en internasjonal domstol straffefølger overgripere. Her følger noen viktige kritiske punktene sett fra et rwandisk ståsted:

- Den generelle holdningen at domstolen ikke har levert gode nok resultater. Noen, selv sentrale politikere, mener domstolens arbeid så langt har vært skandaløs, for eksempel påpekes det at et stort pengeforbruk ikke står i forhold til resultatet (Muriganda, 2002).
- Arusha-domstolen er nødt til å følge internasjonale standarder for fangebehandling, noe som gjør misforholdet med rwandiske fengsler stort. For eksempel får de ansvarlige for folkemordet og andre sentrale bakmenn maksimalt livstidsstraff i Arusha, mens de underordnede pågrepet i Rwanda risikerer dødsstraff. Hittil er 23 av 1000 dødsdømte henrettet^l[iii]. FN-fangene har ”luksus-forhold” sammenliknet med fengselsforholdene i Rwandali^{iv}. For eksempel har de tilgang til telefon, Internett, god mat, medisinsk behandling, egen hage, osv, noe som mange rwandere bare kan drømme om. En av de innsatte har til og med opprettet sine hjemmesider^{lii}[v] og rwandiske myndigheter er bekymret for at innsatte kan holde kontakten med Interhamwe i Kongo fra Arusha-fengselet.
- Rettsprosessen pågår fjernt fra folket i Rwanda. Mange mener det som foregår i Arusha ikke angår dem, slik at man ikke får noe forhold til det som skjer der^{liii}[vi]. Den store distansen påvirker også logistikken og gjør at arbeidet går saktereliv^{vii}.
- Informasjonen til publikum i Rwanda om rettsprosessen har vært nærmest fraværende. Men etter massiv kritikk ble det etter hvert opprettet et informasjonssenter i Kigali og det arbeides med informasjonsopplegg rundt om i landet^{lv}[viii].

- Pengesløsingen er enorm og resultatet magert. Pengene kunne vært benyttet svært mer effektivt til en raskere gjennomføring av rettsprosessen i Rwanda.
- Rettssakene beskrives av kritikerne i Rwanda som alt for langsomme. Riksadvokat Gerhald Gahima påpeker at det i tre av de ni domstol-sakene der det foreligger dom i førsteinstans, forelå tilståelser som gjorde disse enkle å gjennomføre. Han viser til at Rwanda med bare en brøkdel av domstolens budsjett har bygget opp politi- og rettsapparatet fra bunnen og likevel har avsagt 6000 folkemord-dommer.
- Arusha-domstolen har fellesanklager med Jugoslavia-domstolen som gjør at fremdriften blir tregere. Det skaper stor irritasjon i Rwanda at fellesanklageren bruker mer tid i Haag enn i Arusha/Kigali[ix]. Dertil har stillingen som stedfortredende anklager, med sete i Kigali, stått ubesatt i lang tid fra våren 2001[vii][x].
- Et annet problem som har preget Arusha-domstolen siden starten er inkompetente medarbeidere i alle nivåer i domstolens hierarki. Et illustrerende eksempel, er at åtte jurister som Rwanda fikk gratis på lån fra et annet afrikansk land, ikke hadde nødvendig kompetanse til å fortsette der, men flere fikk etterpå godt betalte jobber i domstolen. Det fremheves at kontrollen med ansettelser er kritikkverdiglvi[xi]. En av grunnene til dette er at det er vanskelig å rekruttere godt kompetente medarbeidere, sies det i domstolen, blant annet fordi det er mindre attraktivt for disse å arbeide i Kigali/Arusha.
- Det var en stor skandale for domstolen da det ble kjent at folkemordmistenkte sto på lønningslisten til domstolen. De var rekruttert for arbeid for forsvarer og flere ble senere selv tiltaltlix[xii].
- En annen episode som har bidratt til å svekke rwandernes tillit til domstolen, var at tre dommere lo uhemmet da et voldtektsoffer i den såkalte pastor-saken fra Butare sto i vitneboksen, januar 2002. Det skjedde da vitnet, et massevoldtektsoffer, ble krysseksaminert av en forsvarer. Vitnet følte seg ydmyket og forlot salen i protest. Dette førte til at stemningen mellom Rwanda og domstolen ble skjerpet. Organisasjonen Ibuka som representerer folkemordsofre, trakk seg fra samarbeidet med domstolen. Dommerne har i ettertid avvist at de lo av kvinnen, men hevder de lo forsvarerens ”håpløse” spørsmål[xiii].

- Domstolen er også blitt kritisert som seierherrens justis, da ingen fra RPF så langt er blitt tiltalt, men aktoriet har forsikret om at de ser på denne typen saker og at det kan komme tiltaler mot RPF-medlemmer mot slutten av domstolens virketid.
- Fordi mandatet kun gjelder for 1994, har domsprosessen hatt begrenset avskrekkende effekt for overgripere etter 1994, særlig gjelder dette den pågående konflikten i Kongo der partene fra Rwanda er involvert^{lxix}[xiv].

I Rwanda har alle kritiske hendelser knyttet til Arusha-domstolen tendens til å skape stor oppmerksomhet, mens de positive sider ved dens arbeid knapt synes å komme frem, noe som kan skyldes at domstolens mediestrategi synes lite offensiv.

5.2.5. Utfordringene

Vi er enig med kritikere som mener at bare ni dommer åtte år etter folkemordet, er et for lite. Man kan spørre seg hvorvidt domstolens arbeid i det hele tatt har vært viktig for utviklingene i selve Rwanda, i hvert fall på kort sikt. For eksempel, i hvilken grad har domstolen bidratt til forsoningsprosessen i landet, noe som er et av hovedmålene fastsatt ved Sikkerhetsrådets resolusjon 955.

Det er en viktig erkjennelse for ofrene at en uavhengig internasjonal domstol konstaterer at folkemord har funnet sted i Rwanda. En dokumentert beskrivelse av sannheten er dessuten en viktig del av en forsoningsprosess, men det er begrenset hvor mye Arusha-domstolen har klart å bidra til å få frem den hele og fulle sannhet om for eksempel: Hvem begikk folkemordet, hvordan ble det organisert, og finansiert^{lxii}[xv]. Det er ellers fortsatt en gåte hvem som skjøt ned presidentens fly 6. juli 1994, en viktig utløsende faktor for folkemordet. Begge sider i konflikten har sin ”sannhet”^{lxiii}[xvi] og en avklaring av dette spørsmålet kan være et viktig bidrag til etableringen av en felles sannhet. Selv om vi ser at dette kanskje kan ligge utenfor Arusha-domstolens mandat, bør det kanskje prioriteres nettopp på grunn av den store verdien en slik avklaring vil ha i Rwanda.

I den grad domstolen har klart å dokumentere deler av sannheten om folkemordet, så

kan det synes som om den har sviktet med å formidle dette på en tilstrekkelig måte til folket. Det er viktig at ofrene ser og opplever at rettferdighet finner sted, men som vi var inne på har dette vært lavt prioritert av domstolen^{xiv}[xvii].

Informasjonsvirksomheten er imidlertid etter kritikk tilsynelatende i ferd med å bli trappet opp.

I Rwanda har det bygget seg opp en innbitt mistillit til verdensamfunnet gjennom en serie hendelser, spesielt har sviket i 1994 satt sine dype spor. Dette påvirker også den generelle skepsisen til domstolen. Som vi tidligere har vært inne på, er mottakelsen i folket temmelig avgjørende for om et rettsoppgjør kan bidra positivt til for eksempel forsoningsprosessen.

Her har Arusha-domstolen en stor utfordring, nettopp fordi mange rwandere mener at domstolen ikke er til for dem, men for verdenssamfunnet, dets dårlige samvittighet og hensynet til etableringen av internasjonal rettspraksis^{xv}[xviii].

6. Konklusjon

I denne oppgaven har vi forsøkt å belyse bakgrunnen for opprettelsen av Arusha-domstolen og strategivalget for det nasjonale rettsoppgjøret. Vi har også sett nærmere på hvordan det internasjonale og det nasjonale rettsoppgjøret fungerer og i hvilken grad disse bidrar til å oppnå målsettingene som er satt.

Arusha-domstolen ble opprettet som et svar på folkemordet etter at verdensamfunnet ikke klarte å forhindre det. Opprettelsen må også sees i sammenheng med 1990-årenes utvikling internasjonalt for bekjempelse av straffrihet. Etter opprettelsen av ad hoc-domstolen for det tidligere Jugoslavia i 1993, ble det naturlig for FN å opprette en tilsvarende Rwanda-domstol året etter. Arusha-domstolen fungerer som et viktig

supplement til det nasjonale rettsoppgjøret i Rwanda. Mens den internasjonale domstolen fokuserer på straffeforfølgning av arkitektene bak folkemordet, er myndighetene i Rwanda i gang med å gjennomføre et mye mer omfattende rettsoppgjør.

Tradisjonelt har statene valgt ulike måter å håndtere sin traumatisk fortid på. Det vanlige har vært å velge mellom amnesti, sannhetskommisjoner, rettsoppgjør og kompensasjon eller ulike kombinasjoner av disse. Rwanda har valgt et rettsoppgjør, der hensynet til rettferdighet, sannhet og forsoning står sentralt. Amnesti erstattes med lavere straff, og på denne måten kan sannheten komme frem uten at rettferdighet elimineres i den kommende Gacaca-prosessen. Rwandas strategivalg i forhold til oppgjøret må sees i sammenheng med den politiske situasjonen i landet, der det avgåtte regimet er ute av bildet og ikke kan påvirke strategivalget.

Et rettsoppgjør kommer først og fremst som et svar på behovet om rettferdighet. I Rwanda med en så traumatisk hendelser nært i minnet, vil det kunne virke destabiliserende med eventuelle amnestiordninger. Derfor er en av målsettingene med rettsoppgjørene, både det nasjonale og ved Arusha-domstolen, å gjøre slutt på straffrihetskulturen som har preget Rwanda.

Rettsoppgjør synes å være en viktig forutsetning for å oppnå fred og forsoning, men de kan virke både destabiliserende og stabiliserende avhengig av når og hvordan de gjennomføres og hvordan de oppfattes. Gacaca er et risikabelt prosjekt, som kan slå ut begge veier. Prosessen vil gjenåpne sår, noe som kan virke konfliktskapende, men den kan kanskje også bidra til å lege sårene en gang for alle. I motsetning til det ordinære, nasjonale og det internasjonale rettsoppgjøret, vil Gacaca inkludere lokalbefolkningen i prosessen. Det er en form for fredsgjenopprettende rettferdighet (restorative justice) som kan ha et stort potensial, fordi Gacaca-prosessen inneholder elementer av både rettferdighet og sannhetssøking, noe som synes å være viktig for å kunne oppnå forsoning. Gacaca kan kritiseres for manglende rettssikkerhet, men det er vanskelig å se bedre alternativer.

Når det gjelder Arusha-domstolen, kan dens arbeid ut fra et rwandisk perspektiv kritiseres for ineffektivitet og for å ha virket fjern for vanlige rwandere. Det er kritikkverdig at domstolen etter åtte år kun har avsagt ni dommer, selv om viktige ledere bak folkemordet er blant de dømte og tiltalte. Det er en svakhet at Arusha-

domtolens mandat ikke åpner for kompensasjon til ofre, noe rwandiske myndigheter ønsker i det nasjonale rettsoppgjøret, men ikke har midler til å gjennomføre tilfredstillende. Det er også stort misforhold mellom de to rettsoppgjørene både når det gjelder økonomi, fengselsforhold og straffeutmåling.

Summen av disse forholdene oppleves negativt av den jevne rwander. På kort sikt synes det ikke som om Arusha-domstolens arbeid påvirker forsoningsprosessen positivt.

Likevel er det mulig at domstolens innsats på lang sikt kan innvirke på en felleshistorisk forståelse av folkemordet, fordi rettsavgjørelsene, som inneholder mange viktige historiske fakta, kommer fra et internasjonalt uavhengig organ.

I et internasjonalt perspektiv symboliserer domstolen et viktig prinsipp, nemlig at alvorlige forbrytelser, som folkemord ikke kan begås ustraffet. Dessuten bidrar domstolen betydelig i utviklingen av en internasjonal rettspraksis for håndhevelse av humanitærretten. Behovet for et styrking av dette rettsvernet kan illustreres med at det dør langt flere sivile enn stridende i dagens væpnede konflikter. Jugoslavia- og Arusha-domtolen har vært viktige suksessleverandører for etableringen av Den internasjonale straffedomstolen som representerer en viktig milepæl for menneskerettighetene.

I motsetning til det internasjonale rettsoppgjøret i Arusha-domtolen, som virker fjernt for rwandere flest, vil Gacaca-prosessen virke samlande fordi den inkluderer folket og fordi den er en del av rwandernes kulturarv og identitet. Som Paul Nantulya sier så er Gacaca et unikt juridisk eksperiment som kan bidra positivt ikke bare i Rwanda, men også som et godt eksempel, kanskje for hele kontinentet - en afrikansk løsning på et afrikansk problem.

Som vi har sett i denne oppgaven har både det internasjonale og det nasjonale rettsoppgjøret etter folkemordet i Rwanda sine mangler. Men etter hva vi mener å ha funnet, vil de parallelle rettsoppgjørene kunne bidra mer positivt enn ødeleggende i forhold til målsettingene som er satt – både i et internasjonalt og et rwandisk perspektiv. Det gjenstår å se de langsiktige virkningene.

lxvi[i] I saken mot Jean-Paul Akayesu: (Decision of 2 September 1998. Case No. ICTR-96-4-T) konkluderte i dommen at seksuelle forbrytelser utgjør folkemord så lenge de utføres i den hensikt "å ødelegge helt, eller delvis, en spesiell gruppe med mennesker, som ble forfulgt med det for øye". Videre sier ICTR at seksualforbrytelser var "et ledd i prosessen med å ødelegge tutsiene som gruppe – en ødeleggelse av deres sinn, av deres livsvilje, og av livet selv" (Taraku/Borchgrevink, 2001).

lxvii[ii] Rwandas praktisering av dødsstraff gjør at en rekke land ikke vil utlevere folkemordmistenkte dit. Riksadvokat Gerald Gahima sier at Rwanda vurderer om landet skal garantere at dødsstraff ikke skal idømmes for å kunne ha bedre sjanse til å få utlevert folkemordettersøkte fra utlandet også at Arusha-domstolen avslutter sitt arbeid.

lxviii[iii] Riksadvokat Gerald Gahima sier at langt fra alle som dømmes til døden vil bli henrettet, men de som har begått veldig alvorlige forbrytelser vil likevel bli avrettet.

lxix[iv] Da en film om det internasjonale rettsoppgjøret ble vist fra FN-fengslet i Arusha for et stort antall rwandiske organisasjoner i domstolens informasjonskontor i Kigali, opplevet vi hånlatter.

lxx[v] Arusha-domstolen bekrefter at en innsatt har opprettet sine hjemmesider men det hevdes at han får ekstern hjelp for å oppdatere disse.

lxxi[vi] Det er planer om å flytte deler av rettssakene, nemlig vitneavhør, til Kigali. Det vurderes i domstolen også å opprette TV-link for direkteoverføring av rettssakene i Arusha til lokaler i Rwanda, for å skape større nærhet til rettsprosessen.

lxxii[vii] Blant problemene er disse: 1: Mange har aldri tidligere vært utenfor landets grenser eller reist med fly. 2: Vitnebeskyttelsesbehovet. 3: Anskaffelse av reisedokumenter med mer.

lxxiii[viii] Det amerikanske organisasjonen Internews Network samarbeider med domstolen om produksjon av videoer som viser Arusha-domstolens arbeid. Hittil er det laget fire slike videoer. En av grunnene er at det er vanskelig å nå folket gjennom etablerte medier.

lxxiv[ix] Hittil har hovedanklagerne besøkt Arusha-domstolen et lite antall ganger siden opprettelsen. Rwandiske myndigheter føler at de betraktes som en B-nasjon i forhold til

Jugoslavia-domstolen.

lxxv[x] Riksadvokat Gerald Gahima sier dette vanskeliggjør samarbeidet med domstolen. Han viser også til at et stort antall stillinger står ubesatt helt fra etterforskere til topps i hirarkiet, noe som bekreftes av domstolen.

lxxvi[xi] Mange får jobb selv om de ikke har relevant bakgrunn fra i sitt hjemland, eksempelvis får vi oppgitt eksempler på etterforskere som ikke kan benytte en PC og dermed ikke selv foretar avhør. I domstolen er det eksempler på dommere som ikke har rettslig praksis, eksempelvis en jurist som tidligere var diplomat, en sentral person i anklagermyndigheten har privatrett som sin bakgrunn. Det reageres på at en sentral leder i påtaleenheten i Arusha knapt kan domstolens offisielle språk. Intervju med anonyme kilder, februar 2002.

lxxvii[xii] I etterforskningen betales personer med tilknytning til det gamle regimet for å fremskaffe vitner, noe kilder i domstolen anonymt bekrefter. Slik mener rwandiske myndigheter domstolen støtter økonomisk det gamle regimet som var ansvarlig for folkemordet.

lxxviii[xiii] Dette skapte sterke reaksjoner i Rwanda og de fleste av våre intervjuobjekter, selv høyt i det rwandiske hirarkiet fremhevet dette. Dommernes bortforklaring godtas ikke.

lxxix[xiv] Den rwandiske hæren kjemper inne i naborepublikken Kongo mot eks-hæren og militsen Interhamwe som har omgruppert seg der etter at de ble jaget på flukt av PRF i juli 1994. De representerer en trussel mot Rwanda.

7.2. Litteraturliste

Andreassen, Bård-Anders (2002): *forelesning om rettsoppgjør, sannhetskommisjoner og amnestilover ved Høgskolen i Buskerud (HIBU), menneskerettigheter i kriser, krig og katastrofer, modul fire, våren 2002.*

Andreassen, Bård-Anders / Skaar, Elin (1998): ”Oppgjør med alvorlig menneskerettighetsovergrep i overgang til demokrati”, *Forsoning eller rettferdighet?*

Oslo: Cappelen Akademiske Forlag.

Amnesty, (2000): *Rwanda: The troubled course of justice*, AI-index: AFR 47/010/2000 (26/04/2000)

Amnesty-svar, (2000): *Republic of Rwanda: Reply to Amnesty International's report: "Rwanda: The troubled Course of Justice"* (<http://www.rwanda1.com/government/>)

"Article 19" (1996): *Broadcasting Genocide - Censorship, Propaganda & State-Sponsored Violence in Rwanda 1990 – 1994*. Article 19, report, XIX, International Centre against Censorship

Bass, Gary Jonathan (2000): *Stay the Hand of Vengeance – the Politics of War Crimes Tribunals*, Oxford: Princeton University Press.

Bergem, Knut; Karlsen, M. Gunnar; Slydal, Beate (1999): *Menneskerettigheter – en innføring*. Oslo: Humanist forlag.

Bergsmo, Morten (1998): "Folkerettslig belysning av "etnisk rensing" i det tidligere Jugoslavia". *Forsoning eller rettferdighet?* Oslo: Cappelen akademisk forlag.

Bergsmo, Morten (2002): *forelesning om Den internasjonale domstolen for det tidligere Jugoslavia - ICTY ved Høgskolen i Buskerud, menneskerettigheter i kriser. krig og katastrofer, modul fire, våren 2002*

Bergsmo, Morten (2002): *Uavhengighet i internasjonal strafferettspleie*. Foredrag ved et seminar arrangert i Oslo av Den norske Helsingforskomitéen 18, mars 2002. Bergsmo er juridisk rådgiver ved Jugoslavia-domstolen i Haag.

Bugarura, K. Victor (2001): *Rwanda gets 260, 000 Gacaca Judges*, Kigali: The new Times, 11 – 14 april 2001:

Des Forges, Alise (1999): *Leave none to tell the story*, Washington: Human Rights Watch.

Destexhe, Alain (1996): *Rwanda and Genocide in the Twentieth Century*. New York

University Press

Djuliman, Enver (2001): *"Tesko pomirenje"*, Sarajevo: Narodna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine.

Djuliman, Enver (2002): *Forelesning om forsoning ved Høgskolen i Buskerud*, menneskerettigheter i kriser, krig og katastrofer, modul fire, våren 2002.

Eide, Asbjørn (1998): *FNs arbeid for å forhindre straffeimmunitet ved alvorlig menneskerettighetsovergrep*. Forsoning eller rettferdighet? Oslo, Cappelen akademisk forlag.

Expensive Justice: Cost of Running the Rwanda Tribunal, 5. april 2002, i Internews:.

Fife, Rolf Einar, (2001): *En internasjonal straffedomstol – er det mulig?*, www.nrk.no/kanal/nrk_p2/p2_akademiet/1346014.html

Frøyland, Anette / Nilsson, Ann-Charlotte / Suhrke, Astri (1998): "Rwanda: verken rettferdighet eller fred". *Forsoning eller rettferdighet?*, Oslo: Cappelen Akademisk forlag.

Gairdner, David (1998): "Sannhet og regimeendring: Sannhetskommisjoners rolle i overgang fra autoritært til demokratisk styre". *Forsoning eller rettferdighet*, Oslo: Cappelen Akademiske forlag.

Gourevitch, Philip (1998): *We Wish to Inform You That Tomorrow We Will Be Killed With Our Families*, Farrar Straus & Giroux

Greppi, Edoardo (1999): "The Evolution of Individual criminal responsibility under international law". *International Review of the Red Cross* No. 835, s. 531-553.

International Crisis Group (2001): *The Rwanda Tribunal: Justice Delayed*, ICG Africa Report No30, 7 June 2001

Karlsen, M. Gunnar (1998): *Internasjonal Straffedomstol*. Nupi: Hvor Hender Det nr. 8, årgang: 1998-1999

Karlsen, M. Gunnar (2002): *forelesning om utviklingen av internasjonal humanitærrett ved Høgskolen i Buskerud, menneskerettigheter i kriser og katastrofer, modul fire, våren 2002.*

Keane, Fergal (1996): *Season of Blood.* London: Penguin Books

Kjørven, Ole Kolbjørn (2001): *forelesninger om konflikthåndtering og forsoning ved Høgskolen i Buskerud, flerkulturell forståelse, modul tre, høsten 2001.*

Lee, Roy S (1999): “The Making of the Rome Statute – Issues, Negotiations, results”. *The International Criminal Court, The Hague, London, Boston: Kluwe Law International.*

Menneskerettigheter i væpnede konflikter - Genève-konvensjonene og andre gjeldende internasjonale regler. Norges Røde Kors, Oslo: 1984.

Mugarura, K. Victor (2001): *Restorative Justice through Gacaca*, Kigali: The New Times, 11. oktober 2001.

Nantulya, Paul (2001): *The Gacaca-system.* Conflict Trends. No 4/2001, Durban, South Africa.

Nantulya, Paul (2001/2): *forelesning om konflikthåndtering ved Høgskolen i Buskerud, Konflikthåndtering og konfliktbegrensning, modul tre, høst 2001*

Neier, Aryeh (1998): *War Crimes*, New York : Times Books, Random House

Power, Samantha (2001): *Bystanders to Genocide*, The Atlantic Monthly, September 2001.

Semb, Anne Julie (2002): *forelesning om Sikkerhetsrådet og interne konflikter ved Høgskolen i Buskerud, menneskerettigheter i kriser og katastrofer, modul fire, våren 2002.*

Sommerfeldt, Atle, (2001): *Er forsoning mulig?*
(<http://www.nca.no/article/articleview/1184/1/1/>)

Taraku, Sylo / Borchgrevink, Aage (2001): *Voldtekt som krigsforbrytelse*. Kronikk i Stavanger-Aftenblad, 6. juli 2001.

Uvin, Peter (2001): *Reading the Rwandan Genocide*, International Studies Review, Vol, 3, Issue 3, s. 75-99

7.3. Intervjulistte (4. – 21. februar 2002)

Amoussouga Gero, Roland Kouassi; *juridisk rådgiver for vitnebeskyttelsesseksjon ved Arusha-domstolen*

Annete, Tamara; *student i journalistikk ved Rwandas Nasjonale Universitet i Butare*

Bemeriki, Valerie; *tidligere arbeidet for RTL. Folkemordtiltalt, Kigali sentralfengsel*

Bing, Geir; *etterforsker ved Arusha-domstolens kontor i Kigali.*

Crawford, Julia; *redaktør for Hindorelle News Agency.*

Frick, Christian; *advokat og prosjektmedarbeider ved Norsk Folkehjelps prosjekt for rettsutvikling i Rwanda.*

Gahima, Gerald; *Rwandas Riksadvokat*

Gebeto, Oetros; *koordinator for Interfaith*

Gjæver, Benedicte; *beredskapssjef i Flyktningerådet. Tidligere arbeidet i Rwanda, blant annet for FNs høykommissær for menneskerettigheter.*

Hall, E. Wanda; *ansvarlig for Internews Networks prosjekt for Arusha-domstolen*

Jonathan, Moses; *juridisk rådgiver ved aktoratet i Arusha-domstolen.*

Kakabo, Philibert; antropolog og rådgiver ved et rwandisk konfliktløsnings- og forsoningsprosjekt.

Kamanzi, Innocent; informasjonsoffiser for Arusha-domtolens Kigali-kontor.

Karanglua, Amani Eustashe; pastor ved Good News Church og i ledelsen av paraplyprosjektet Interfaith

Kayatara, Frank; jusstudent ved Rwandas Nasjonale Universitet i Butare

Kayitana, Emmanuel Imanzi; Rwandas tidligere Kongo-ambassadør og rådgiver for president Kagame

Kashaka, Karageya Davis; generalsekretær i FACT – menneskerettighetsorganisasjon som arbeider mot tortur

Kennedy, Tom; informasjonssjef ved Arusha-domstolen

Mazihmaka, Patrick; personlig rådgiver for president Kagame

Mungande, Charles; RPFs generalsekretær

Mushabe, Amable; jusstudent ved Rwandas Nasjonale Universitet i Butare

Møse, Erik; dommer og visepresident ved Arusha-domstolen

Ndahiro, Tom; Human Rights Commission

Niyibizi, Rubin; LIPRODHOR (Rwanda League for the promotion and Defence of Human Rights)

Nkole, E. Maxwell; leder for etterforskningsseksjonen ved Arusha-domstolens kontor i Kigali

Ntare, Charles; rådgiver i FACT – en menneskerettighetsorganisasjon som arbeider mot tortur

Nzejimana, Robert Seth; *folkemordtiltalt, Kigali sentralfengsel*

Ommundson, Geir; *stedlig representant i Rwanda for Norsk Folkehjelp*

Ommundson, Thorodd; *bistandsarbeider for den presbytianske kirke i Rwanda*

Peace; *anonym kvinne med familie*

Raen, John Gunnar; *stedlig representant for Kirkens Nødhjelp i Rwanda*

Ruayisa, Fidel; *student i journalistikk ved Rwandas Nasjonale Universitet i Butare*

Rulinda, Christiane; *jusstudent ved Rwandas Nasjonale Universitet i Butare*

Rutaremara, Tito; *leder av Rwandas konstitusjonskomité*

Rutazema, Angeline; *foreleser på det juridiske fakultet ved Universitet i Butare*

Rwamasirabo, Emile; *rektor ved Rwandas Nasjonale Universitet i Butare*

Sannesmoen, Johannes; *Strømmestiftelsens koordinator i Afrika*

Thierry, Cruvellier; *journalist – Diplomatié Judiciare, elektronisk nyhetsbyrå*

Twagirayezu, Augustine; *korrespondent for Hindorelle News Agency*

Diverse andre anonyme kilder både i Rwanda og i Arusha.

Fotnoter:

[til toppen](#)

[til toppen](#)
